M&P

VAKBLAD VOOR MAATSCHAPPIJLEER

JAARGANG 50
OKTOBER 2019
06

INTERVIEW

IN GESPREK MET
ONDERZOEKER VAN HUIS OVER BELLINGCAT

MBO

BURGERSCHAPSVORMING
INZICHTEN IN DEBAT

BEOORDELING

DEMOCRATISCHE WAARDEN
COMMISSIE PARLEMENTAIR STELSEL

LESMATERIAAL

RECLAME
SEKS, HUMOR, BELOOFDE LAND

WIE STELT DE JUISTE VRAGEN?

(advertentie)

WORD NU ABONNEE

5 NUMMERS VOOR MAAR € 29,95

BIJNA 20% KORTING

MAARTEN! HOUDT JE SCHERP

MAARTENONLINE.NL/LID

Of bel naar 088 700 2799

FICTIE

Voor de docent maatschappijleer was het de afgelopen maanden geen enkel probleem om aansprekende voorbeelden uit de actualiteit te vinden om lessen voor leerlingen aantrekkelijker te maken. Integendeel, het was soms zelfs lastig om een thema te kiezen. Kies je voor de speech van een geëmotioneerde Greta Thunberg om de wereldpolitiek uit te leggen of valt de keuze op het veelbesproken telefoongesprek van president Trump met zijn Oekraïense ambtgenoot? Besteed je in je lessen over de rechtsstaat aandacht aan de liquidatie van advocaat Derk Wiersum of gebruik je de zaak rondom de zoon van burgemeester Halsema om de rechtsstaat te duiden? Aan voorbeelden geen gebrek. Hetzelfde geldt voor informatie: die is er in overvloed. Dit gaat ook op voor meningen van experts, burgers-die-het-nieuws-volgen en uitgesproken politici. Voor de eerdergenoemde onderwerpen is er altijd wel iemand te vinden die hier iets van vindt. Dat maakt het ook lastig om de onderwerpen te bespreken aan de hand van de berichtgeving in de media, laat staan met behulp van items die door de sociale media zijn opgepikt. Van een docent maatschappijleer mag je een kritische houding verwachten. We verwachten deze houding ook van leerlingen en zetten daar met ons allen stevig op in. Met zo'n stortvloed aan informatie valt het voor jongeren niet altijd mee om feit en fictie van elkaar te onderscheiden. In dit nummer is er daarom extra aandacht voor professionals die er hun werk van hebben gemaakt om zaken te onthullen door de juiste vragen te stellen.

IVO PERTIJS
hoofdredacteur

i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl

INHOUD

3 REDACTIONEEL
4 ONDERZOEKER OVER INTERPRETATIE VAN NIEUWS
7 COLUMN
8 DEMOCRATIE
10 BURGERSCHAP
13 METHODEN
16 BEKWAAMHEID DOCENT
18 JOURNALIST OVER SCHADUWKANT INTERNET
20 DIGIDING
21 VOX POPULI
22 DEBATMODEL
24 NAZI-DESIGN
26 LESMATERIAAL
28 RECENSIES
30 NVLM
31 COLUMN

04

08

10

13

26

Fake news graphic (Wikimedia Commons)

INTERVIEW MET BELLINGCAT-ONDERZOEKER PIETER VAN HUIS

'STEL DE JUISTE VRAGEN'

Pieter van Huis is lid van het onderzoeksteam van Bellingcat. In Nederland kregen de burgeronderzoekers vooral aandacht voor hun onderzoek naar de ramp met vlucht MH17. Tijdens de Nacht van de Dictatuur legde Van Huis uit hoe Bellingcat te werk gaat. *Maatschappij & Politiek* sprak de onderzoeker.

IVO PERTIJS

Het grote verschil tussen het werk van een onderzoeksjournalist en een medewerker van Bellingcat is de primaire focus van de laatste op openbare bronnen. 'Elke keer als er iets gebeurt of er ergens informatie over is, dan proberen we dat te verifiëren via andere bronnen die zo veel mogelijk openbaar zijn. Ons onderzoek is vrijwel volledig gebaseerd op openbare bronnen. Dat onderzoek kunnen mensen zelf opnieuw uitvoeren', vertelt Pieter van Huis. Het werk van Bellingcat is volgens de onderzoeker niet gebaseerd op anonieme bronnen of interviews. Bij de reguliere media neemt Van Huis een verschuiving waar: 'Andere journalistieke platformen doen inmiddels ook wat wij doen.'

Heeft de traditionele journalistiek al die jaren iets laten liggen?
'Ja, dat is sowieso waar. Wij waren een groep hobbyisten die er als eerste bij waren. De traditionele journalistiek verkeerde al in een crisis. De journalistiek paste zich niet erg snel aan de ontwikkelingen aan. Dit kwam ook door een generatieverschil. Daarnaast had de journalistiek tijd nodig. Inmiddels zijn er genoeg andere media die van onze manier van werken gebruikmaken. Vooral in het buitenland, zoals *The New York Times* en de BBC. Bij beide mediabedrijven werken mensen die voorheen bij Bellingcat zaten. Er zijn ook journalisten die buiten Bellingcat dit soort onderzoek doen. Het zijn er niet veel. Het is een klein wereldje.'

Komt de achterstand bij de traditionele media door de factor tijd of kennis?
'Het is een combinatie. Wij zijn vrij snel in het zoeken naar informatie, omdat we handig zijn met computers. Tegelijkertijd hebben we de kennis en interesse om ons met dit soort zaken bezig te houden. Iemand kan goed zijn met computers, maar zonder interesse voor internationale betrekkingen of conflicten wordt het moeilijk voor die persoon om zich daaraan aan te passen. En andersom.'

Wat was jouw persoonlijke drive?
'Ik studeerde Geschiedenis en richtte mij vooral op Rusland. Ik volgde het conflict in Tsjetsjenië op de voet. Ik keek daar destijds via openbare bronnen naar. Ik had nooit gedacht dat dit een nieuwe vorm van onderzoek zou worden. Uiteindelijk zag ik hoe Eliot [Higgins, oprichter van Bellingcat, *red.*] hiermee begon. Hij was actief op een forum waar ik ook op keek. Het ging toen om het Libië-conflict. Later volgde Syrië. Ik realiseerde me dat wij ergens best goed in waren waar anderen helemaal niet zo goed in zijn. Ik sloot mij hierbij aan, omdat ik mij afvroeg wat voor ander werk ik zou kunnen doen. Het is de ideale baan om zoiets te doen. Ik werd er voor gevraagd. Zo is het gegaan.'

'LAAT JE NIET TE GEMAKKELIJK OP HET VERKEERDE BEEN ZETTEN DOOR ONJUISTE BRONNEN OF DUBIEUZE ACTIVISTEN.'

Als je een casus zoals Oekraïne neemt, ben je dan verbaasd over hoeveel informatie je via openbare bronnen kunt vinden?
'In het begin was iedereen daar enigszins verbaasd over. Dit gold niet alleen voor Oekraïne, maar ook voor Syrië. Het aantal beelden dat daar vandaan kwam was gigantisch. Voor Oekraïne was dit nog logisch, maar uit Syrië, waar op een gegeven moment weinig elektriciteit was, kwamen nog altijd nieuwe beelden tevoorschijn. Dat was een nieuwe ontwikkeling. Wij zagen dit direct. Anderen wisten hier nog niet direct raad mee.'

Wat is op dat moment een aanknopingspunt voor verder onderzoek?
'Een van de eerste onderzoeken die ik deed was naar schietpartijen in de Oekraïense stad Marioepol in 2014. Ik wilde hier een reconstructie van maken. Ik begreep niet wat er zich precies in Marioepol afspeelde en merkte dat er heel veel nepnieuws werd verspreid. Aanvankelijk dacht ik dat het om een kleine reconstructie ging, maar het werd een grote. Het begint vaak met de eerste beelden die iedereen ziet. Daarna verzamel je zoveel mogelijk beelden om deze vervolgens te *geolocaten* en in de tijdsbepaling te regelen. Vervolgens bekijk ik of er iets is gebeurd wat andere mensen niet hebben gezien, speel de beelden de hele tijd opnieuw af en volg de personen die erin voorkomen. Zo gaat dat.'

Is jullie aanpak in die zin vergelijkbaar met het werk van Forensic Architecture?
'Daar hebben wij mee samengewerkt. Meestal werken zij samen met andere organisaties zoals de onze die al flink wat onderzoek hebben gedaan en vervolgens maken zij er zeer gedetailleerde reconstructies van. Wij hebben niet de tijd om zelf zulke reconstructies te maken.'

Hoe merk je dat jullie onderzoeken door nepnieuws worden bemoeilijkt?
'Er is continue sprake van desinformatie. Bij het losbarsten van het conflict in Oekraïne was dit nog van een vrij laag niveau, maar op een gegeven moment hadden de verspreiders van nepnieuws in de gaten wat gemakkelijk te weerleggen was en wat niet. Vanuit Syrië is de overheid minder behendig in het verspreiden van nepnieuws of het reageren op bewijslast. Dat leren ze wel van Rusland. Elke keer als Syrië iets fout deed riep Rusland als eerste: 'Valse vlag!'. Later riep Syrië hetzelfde. De verspreiding van nepfoto's komt voor, al komen wij daar achter, omdat we ons niet tot één bron beperken. Soms zien we aan de kwaliteit van een bron dat het om een vervalsing gaat. We tonen dit dan aan. Zo was er een foto van een extremistische Oekraïense groep die een

Onderzoek door Nederlandse en Australische politie op de plek waar het vliegtuig MH17 is terechtgekomen (foto: Ministerie van Defensie)

Nederlandse vlag verbrandde. Wij konden aantonen dat het om een vervalsing ging door goed naar de geüploade beelden te kijken. Het bleek om een Russische groep te gaan. Uiteindelijk werd ook de locatie achterhaald waar een soortgelijke video van dezelfde groep *gestaged* was. De verspreiders van de video deden alsof de beelden op het kanaal van de bewuste groep, het Azovbataljon, stond. Aan de pixels zagen wij dat het om een vervalste foto ging. Er worden veel beelden verspreid waarvan men zegt dat het ergens vandaan komt, terwijl dit niet zo is. Dit soort beelden worden niet alleen door overheden verspreid. Ook door individuen. Dit gebeurt aan de lopende band. Ze proberen steeds slimmer desinformatie te verspreiden. Vooralsnog bracht dit ons nog nooit in verwarring.'

Heb je zoektips voor jongeren die bijvoorbeeld voor het vak maatschappijleer informatie over het conflict Syrië moeten vinden?

'Jongeren moeten vooral de zoektechnieken bestuderen. Als je die weet, nog voordat je aan een zoekopdracht begint, dan verloopt het zoeken veel sneller. Je bent verder gevorderd dan de rest. Doe dit vooral, omdat er maar weinig mensen zijn die dit doen. Als je de zoekopdrachten voor alle sociale media in je hoofd hebt, onderscheid je je. Zo heb je allerlei Google-opdrachten: tussen haakjes zoeken, per site zoeken, in- en uitsluiten bij resultaten. Maar ook: maak gebruik van andere zoekmachines, gebruik van reverse image, weet hoe je op Facebook, Twitter of Instagram zoekt, al dit soort dingen. Daar kun je achter komen zonder onze workshops te volgen.'

Kunnen docenten nog een inhaalslag maken?

'Dit is nooit te laat. Het is niet zo dat als je iets drie jaar geleden niet hebt gedaan, dat het nu niet meer hoeft. De platforms en zoektechnieken veranderen steeds. Niet allemaal. Die van bijvoorbeeld Google blijven hetzelfde. Er komen nieuwe sociale media bij. Sommige media worden populairder. Als je dit interessant vindt, neem de moeite. Het is allemaal niet zo moeilijk. Bekijk het zodat je het in elk geval snapt.'

Is jouw wereldbeeld veranderd sinds je voor Bellingcat werkt?

'Ik heb iets minder vertrouwen in de media. Journalisten hebben goede bedoelingen, maar het aantal mensen dat goed onderzoek kan doen is best gering. Bij de NOS, *de Volkskrant* en *Nieuwsuur* zit een aantal goede onderzoekers. Nederlanders die echt dossierkennis hebben, los van de methodiek, is toch vrij beperkt. Dit zie je bij de MH17-ramp. Er zijn maar weinig mensen die dit echt goed hebben gevolgd. Vroeger dacht ik dat er kundige mensen bij de geheime diensten zaten en dat die vrij intelligent zijn. Ze heten tenslotte *intelligence*. Dat valt wel mee. Geheime diensten kunnen bijzondere dingen doen, maar als ik de overheidsrapporten lees heb ik soms de indruk dat ze zaken laten zitten of er weinig van weten.'

Hoe kijk je tegen alle aandacht voor jullie MH17-onderzoek aan?

'Ik ben er wel een beetje trots op, richting mijn collega's. Het is een gevoel van erkenning die er uiteindelijk kwam nadat het officiële onderzoeksteam dezelfde conclusies aanvaardde en geen bezwaar had om ons te noemen. Dat geeft voldoening. Tegelijkertijd is dit een ramp die ons allemaal is overkomen. Er is ook een gevoel van frustratie door de vele individuen die continue bezig zijn met de verspreiding van het Russische verhaal. Het lukt hen om journalisten die goede bedoelingen hebben maar geen kennis van zaken of die naïef zijn, op het verkeerde been te zetten. Hetzelfde overkomt politici.'

Er is nu weinig aandacht voor de oorlog in Oekraïne, terwijl deze wel doorwoekert.
'Aan de ene kant is dit wel begrijpelijk, maar er vallen wel vrijwel dagelijks doden aan het front. We moeten niet vergeten dat mensen in Oekraïne en burgers die in het gebied wonen veel meer mensenlevens hebben verloren dan wij. Dat mag ook weleens worden gezegd. De MH17-ramp is maar een klein deel van het aantal slachtoffers in dit conflict. Het MH17-onderzoek toont aan wat er zich in 2014 in dat gebied afspeelde. Het conflict is groter dan alleen MH17.'

Zie je hetzelfde in Syrië gebeuren?
'Ja, dat is universeel. Het is begrijpelijk, omdat iets geen nieuws meer is, maar ik vind het een taak van de journalistiek om dit conflict te blijven volgen. Wat de hele tijd in het nieuws is, is een tweet van Donald Trump. Die leidt alles af. Dat is jammer. Op een gegeven moment was er een coup in Soedan die weinig aandacht kreeg. Als zo'n coup wel internationale aandacht krijgt, kan dit druk op bepaalde figuren zetten.'

Onlangs was er een aanval op een raffinaderij in Saoedi-Arabië. Ga je op zo'n moment zelf direct op zoek naar informatie?
'Dat had gekund. We volgen het wel, maar momenteel is iedereen te druk bezig met ander onderzoek. Wij volgen wel wat andere mensen onderzoeken. We hebben nog geen aanknopingspunt gezien waar we gelijk op duiken. Het zou wel een moment kunnen zijn waarop een van ons zegt hier alles over te gaan verzamelen om zaken te achterhalen en de juiste vragen te stellen. Zo gaat dit wel in zijn werk.'

Scholieren groeien op in een ander mediatijdperk. Welke tips wil je deze scholieren meegeven?
'Houd wel vertrouwen in de reguliere media en in de instituties. Laat je niet te gemakkelijk op het verkeerde been zetten door onjuiste bronnen of dubieuze activisten. Dat zou ik in z'n algemeenheid zeggen. Voor individuele scholieren met interesse voor de zaak: ga gewoon zoeken en stel de juiste vragen. Dit heeft geen nut bij scholieren zonder interesse. Je kan mensen niet dwingen om interesse te hebben.'◆

STEF

WEER ACTUEEL

We krijgen bij maatschappijkunde een nieuwe syllabus. Als afgevaardigde van de NVLM, heb ik de eer deel te mogen nemen aan de commissie ter herziening van de huidige syllabus. Dat was ook wel nodig, want het examenprogramma komt uit 1998 en is in 2008 (!) voor het laatst herzien. Maatschappijvakken vallen en staan bij de actualiteit en dan zit zo'n examenprogramma je soms flink in de weg. Gelukkig mochten we daar iets aan gaan doen.

Een gemotiveerde en diverse club mensen, die het zeker niet altijd met elkaar eens zijn, begonnen een jaar geleden aan deze taak. Wat vooraf leek als een snel te klaren klusje bleek ingewikkelder dan gedacht. Alinea voor alinea, kerndoel voor kerndoel begonnen we de huidige syllabus beter te begrijpen. Zo eenvoudig is het niet om iets eenvoudiger, begrijpelijker en gelijk ook toetsbaar op te schrijven. Wat moet je uitleggen, wat niet? En hoe schrijf je het op dat het voor langere tijd meegaat? Aan tafel bij het CvTE werd duidelijk dat alle zinnen uit de syllabus wel een bepaald doel dienden - hoe onhandig ze soms ook waren opgeschreven.

Dit waren allemaal punten van gesprek die tijdens de vergaderavonden voorbijkwamen en dan hebben we de inhoudelijke discussies nog niet meegerekend. Wat schrap je wel, wat schrap je niet? Waar breid je uit, waar niet? Zoveel hoofden, zoveel zinnen en zeker bij de syllabuscommissie van maatschappijkunde. De beoogde deadline van publicatie in 2019 hebben we dan ook niet gehaald; deze was ook wel erg optimistisch gesteld gezien de opdracht die voor ons lag. Het gaat de kwaliteit in elk geval ten goede komen.

Mocht je denken dat we straks de kant van maatschappijwetenschappen op gaan, dan kan ik je geruststellen. Onze taak was het actualiseren en verduidelijken van de huidige syllabus zonder daarbij de kerndoelen aan te passen. Het vak is niet voor niets 'maatschappijkunde' gaan heten, de syllabus vereist nog steeds een stevige kennisbasis van onze vmbo-leerlingen. Daar gaat deze herziening niets aan veranderen.

Bij het uitkomen van deze column zit ons werk er helaas op. Geregeld dacht ik tijdens de stevige inhoudelijke discussies: wat hebben we toch een mooi en belangrijk vak. In het nieuwe jaar zal de syllabus worden voorgelegd aan het werkveld. Spannend! Al weet ik zeker dat we erop vooruit zullen gaan. Er ligt straks een duidelijkere en geactualiseerde syllabus die weer flink wat jaren mee kan gaan.◆

STEF VAN DER LINDEN
(maatschappijleer.net)

DEMOCRATISCHE WAARDEN IN EEN VERANDERENDE OMGEVING

GROOT ONDERHOUDENDE KRITIEK OF KRUIMELIG WERK?

Hoe te leven in een vrije staat met vrije mensen in roerige tijden? Meerdere deskundigen geven in een Montesquieu-bundel ongevraagd commentaar op de aanbevelingen van de Commissie-Remkes.

KOEN VOSSEN

De Staatscommissie Parlementaire Stelsel, kortweg staatscommissie-Remkes, publiceerde in 2018 haar eindrapport. Na een lange zoektocht rondom de volgende probleemstelling: 'In hoeverre is ons parlementaire stelsel in staat om in een veranderende maatschappelijke omgeving adequaat te blijven functioneren en daarmee fundamentele democratische waarden te dienen?'.
Het eindrapport, 384 bladzijden dik gebonden in hardcover, lijkt te willen doordringen naar de meest essentiële kenmerken van een parlementaire democratie. Het woord parlement verwijst naar het Franse woord *parler* (praten). Aan dit gebod, van babbelen/praten/discussiëren, wordt dan ook gehoor gegeven door het Montesquieu Instituut in zijn bundel *Groot onderhoud of kruimelwerk*. Hierin belichten diverse auteurs een breed palet van kritische noten en opmerkelijke studies.

AARD VAN STAATSCOMMISSIE

Opvallend aan deze bundel is dat het niet alleen betrekking op de meest recente staatscommissie heeft. Toon Kerkhof beschrijft de geschiedenis van commissies als advies- en kennissystemen voor het bestuur. De staatscommissie is hierin een bijzondere variant en werd in 1814 ingesteld om te voorzien in de informatiebehoefte van koning Willem I. Een staatscommissie werd bij Koninklijk Besluit in het leven geroepen; een interessant historisch gegeven, gezien het feit dat de meest recente staatscommissie door de Eerste en Tweede Kamer is aangevraagd.
Het lijkt veelal dat de functie van een (staats)commissie de vernieuwing van de bestaande instellingen is, maar het blijkt 'dat hun betekenis in toenemende mate ook in de bevestiging van de regels en uitgangspunten van het staatsbestel lag', aldus Karin van Leeuwen.

PARTIJDEMOCRATIE UITGEPUT?

Een pijnpunt in de Nederlandse democratie is het gegeven dat de *usual suspects* in heel het proces zijn betrokken. Terwijl lageropgeleiden zich steeds vervreemder voelen ten opzichte van de democratie en haar (gevestigde) partijen. Kortom de re-presentativiteit van het bestel loopt gevaar. Een reden om de partij meer in haar 'kracht' te zetten. Johan Remkes en de zijnen stellen dan ook het volgende voor: gewichtiger stemmen op voorkeurskandidaten, burgerfora, referenda en een gekozen formateur. Gerrit Voerman normeert dit als bijzonder, aangezien Remkes expliciet vanuit een partijdemocratie dacht. Al deze voorstellen rieken meer naar het in zijn kracht zetten van de kiezer.
Wellicht is het wel een idee om de inrichting van partijen te veranderen om deze meer aanzien te geven. Ledenpartijen zijn in theorie namelijk meer representatief dan partijen zonder leden. Ondanks deze redenatie stelt Voerman daarentegen dat democratie ook betekent dat je partijen vrij mag indelen zoals je wilt. Als kiezer kun je immers altijd bij een andere partij aansluiten of er zelfs een beginnen.

DEMOCRATISCHE PRAAT

Democratie, iedereen ervaart en bekijkt het anders. Momenteel analyseert mijn vwo-5 maatschappijleerklas de logica van enkele beleidsvoorstellen. Als neveneffect beginnen leerlingen na te denken over hoe hun 'droom democratie', met een knipoog naar Gerard Ruijs zijn 'grammatica van maatschappijleer'. ◆

PRAKTISCHE OPDRACHT (VWO)

De Staatscommissie Parlementaire Stelsel (commissie-Remkes) heeft een groot werkstuk gemaakt over de Nederlandse democratie. Het doel van de commissie was de problemen die de democratie kent op te lossen. Jullie gaan onderzoek doen naar de oorzaken van de weergegeven oplossingen en de haalbaarheid ervan.

Onderwerpen

- Aanpassing van het kiesstelsel voor de Tweede Kamer
- Invoering correctief bindend referendum
- Invoering van de gekozen formateur
- Instelling van een Constitutioneel Hof
- Opstelling van een Wet op de Politieke Partijen (WPP)
- Meer democratische kennis en vaardigheden in het onderwijs
- Invoering terugzendrecht voor de Eerste Kamer

Stap 1
Beschrijf de gegeven oplossing. Welke sub-oplossingen worden beschreven? Welke veranderingen zijn nodig?
Criterium: Gebruik één andere bron dan het rapport van de commissie-Remkes.

Stap 2
Beschrijf het probleem dat moet worden opgelost.
Criterium: Gebruik naast het eindrapport, één andere bron waardoor blijkt dat andere mensen dit ook een probleem vinden/vonden.

Stap 3
Geef aan welke principes en ontstaansgeschiedenis achter het systeem zitten dat moet worden vervangen?
Voorbeeld: Waarom hebben wij geen Constitutioneel Hof? Waarom hebben wij een Eerste Kamer?

Stap 4
Met welke maatschappelijke veranderingen hangt dit probleem samen?
Voorbeeld: individualisering.
Criterium: Maak gebruik van één andere bron.

Stap 5
Leg uit wat dreigt te gebeuren als dit 'probleem' niet wordt opgelost? Wat is het 'doemscenario'?
Waar is de auteur bang voor?
Criterium: Zoek daarnaast twee artikelen waaruit blijkt dat deze gevolgen plaatsvinden.

Stap 6
Zoek uit welke politieke partijen het eens of oneens zijn met deze maatregel.
Criterium: Is het denkbaar dat de Tweede en Eerste Kamer ermee gaan instemmen?

Stap 7
Zoek één kritische journalist/wetenschapper en geef zijn argument ervoor.

Stap 8
Zoek twee landen die dit systeem al hebben ingevoerd.
Criterium: Zoek uit hoe dit systeem daar werkt. Wat voor gevolgen heeft dit systeem?

Het Binnenhof vanaf de Hofvijver
(foto: Jesterhat84)

BURGERSCHAPSVORMING ALS DOEL VAN HET MBO-ONDERWIJS

INZICHTEN IN HET DEBAT

U ontkomt er niet aan: het debat over burgerschapsonderwijs. Voor jonge docenten maatschappijleer en burgerschap (en wellicht enkele oudere docenten) kan het interessant zijn om de ontwikkeling van burgerschap in het mbo door de jaren heen te analyseren. Kan dit helpen om zelf een positie in het huidige debat in te nemen? En welke relevante actoren sturen het debat?

KOEN DOGTEROM

Kwalificatie, socialisatie en subjectivering (of integratie). Velen zullen dit herkennen als de functies van het Nederlandse onderwijs. Met de kwalificatiefunctie wordt het behalen van een diploma bedoeld, hetgeen helpt om een positie op de arbeidsmarkt te verkrijgen. De functie socialisatie is belangrijk om tradities, praktijken, waarden en normen aan te leren die ervoor zorgen dat je kunt meedoen binnen de samenleving en in interactie kunt treden met de mensen om je heen. Subjectivering of persoonsvorming is de functie waarbij de ontwikkeling van de leerling of student tot mens centraal staat. Volgens hoogleraar Gert Biesta is goed onderwijs het vinden van de juiste balans tussen deze drie functies. Teveel nadruk op een van de drie functies zorgt ervoor dat de andere functies onder druk komen te staan. Vanuit dit perspectief kan ook het mbo-onderwijs worden bezien. Het beroepsonderwijs scoort zeer goed op de kwalificerende functie. Nederlandse jongeren zijn goed opgeleid voor de arbeidsmarkt en vinden relatief snel een baan. Uit onderzoek blijkt echter dat de andere twee functies (waarin burgerschapsonderwijs een centrale plaats neemt) in het mbo onvoldoende prioriteit krijgen. Burgerschap is volgens onderzoeker Bram Eidhof een belangrijk, zeer breed gedeeld doel van onderwijs omdat het gaat over het fundament van onze samenleving: een hoogwaardige en veerkrachtige democratie.[1]

BURGERSCHAPSGESCHIEDENIS[2]

De discussie over de balans tussen de drie functies is goed te zien in de geschiedenis van burgerschap in het mbo. In het mbo worden de functies iets anders geformuleerd. De MBO Raad spreekt over het opleiden voor een vak, voor een vervolgopleiding *en* voor goed burgerschap. Al in het begin van de twintigste eeuw wordt er in het beroepsonderwijs gesproken over de balans tussen de nadruk in de opleiding op het beroep en de nadruk op algemene vorming (burgerschap). Tot 1968 werden er weinig concrete eisen aan de algemene vorming gesteld. Met de komst van de Mammoetwet in 1968 veranderde dit. Er werd geconstateerd dat de eenzijdige nadruk op voorbereiding op het beroep een maatschappelijke scheiding deed ontstaan tussen beroepsonderwijs en algemeen vormend onderwijs. Deze kloof moest worden gedicht omdat het beroepsonderwijs zich hierdoor onvoldoende maatschappelijk erkend voelde. De scheiding verdween, maar vanaf dat moment kwam er steeds luidere kritiek van werkgevers dat het beroepsonderwijs onvoldoende herkenbaar was voor het werkveld. De beroepsspecifieke doelstellingen kregen weer meer aandacht ten koste van de algemene vorming.

In de discussie is een golfbeweging te zien. Wanneer een probleem wordt geconstateerd doordat er teveel nadruk op een van de functies wordt gelegd, dan richt men zich vervolgens meer op de andere functie waarmee de eerste functie ondergesneeuwd dreigt te raken. Wel is er een doorlopende lijn zichtbaar in de eisen die aan burgerschapsonderwijs in het mbo worden gesteld.

MAATSCHAPPIJLEER

Nog voordat maatschappijleer een positie in het voortgezet onderwijs had veroverd, was het vak in sommige middelbare beroepsopleidingen al verankerd. Er waren vakdidactici die vanuit het voortgezet onderwijs met jaloezie naar het mbo keken. Op enkele beroepsopleidingen was maatschappijleer een examenvak. Op deze manier werd er binnen deze opleidingen aan algemene vorming

(of burgerschap) gewerkt. Natuurlijk was de diversiteit in het middelbaar beroepsonderwijs groot (net als tegenwoordig) en werd maatschappijleer lang niet op alle opleidingen aangeboden.
Vanaf de jaren negentig is de maatschappelijk culturele kwalificatie (MCK) vastgelegd in de Wet Educatie en beroepsonderwijs. Hoewel het belang dat aan dit vak werd gehecht per sector verschilde, waren het vooral bevoegde maatschappijleerdocenten die het vak vormgaven. Er was een duidelijk omschreven curriculum. Ook werd er een resultaatverplichting ingevoerd: studenten moesten aantonen dat zij met betrekking tot algemene vorming over bepaalde kennis en vaardigheden beschikten. Binnen het vak MCK moest er ook aandacht zijn voor solliciteren en wettelijke regelingen. Dit is later onder het onderdeel 'Loopbaan' van Loopbaan en Burgerschap gaan vallen.

BURGERSCHAPSONDERWIJS

Vanaf 2007 vindt er onder invloed van competentiegericht onderwijs een kanteling plaats. De doorlopende lijn buigt om naar beneden. De inhoudelijke eisen voor algemene vorming werden veralgemeniseerd. Algemene competenties diende als uitgangspunt en de resultaatverplichting voor studenten werd een inspanningsverplichting. Zodra studenten zich hadden 'ingespannen' (wat deze inspanning inhoud mag elke opleiding zelf bepalen) hadden zij aan de eisen voldaan. Dit heeft er mede voor gezorgd dat het gemakkelijker werd om docenten zonder maatschappijleerbevoegdheid aan te stellen als verantwoordelijke voor de algemene vorming (burgerschapsonderwijs). Het aanbod van burgerschapsonderwijs is zeer divers en afhankelijk van opleiding en docent. Verschillende onderzoeken tonen aan dat samenhang ontbreekt en de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs zich onvoldoende ontwikkelt.[3]

HUIDIG DEBAT

Tot zover een korte geschiedenis. Nu is geconstateerd dat het burgerschapsonderwijs van onvoldoende kwaliteit is, vindt er een debat plaats over de manier waarop de kwaliteit kan worden verbeterd. Aan dit debat doen verschillende actoren mee. De vier actoren met een grote invloed op het debat zijn het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), de MBO Raad, de Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer (NVLM) en de Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs (JOB). Hieronder volgt een korte uitleg met daarin een beschrijving van de positie die zij innemen.

Onderwijsminister Jo Cals (rechts) tijdens de behandeling van de Mammoetwet in de Tweede Kamer, maart 1962. Met deze Wet op het voortgezet onderwijs werden er meer eisen aan algemene vorming (burgerschap) gesteld (foto: Harry Post / Anefo)

Ministerie

Het Ministerie van OCW was tot nu toe terughoudend in de formulering van een duidelijke definitie van wat burgerschap inhoudt, maar momenteel wordt het onder druk gezet om hier scherper over na te denken. Dit gebeurt bijvoorbeeld door rapporten van de Onderwijsinspectie en de Onderwijsraad, alsmede (inter)nationaal onderzoek, dat laat zien dat de kwaliteit onvoldoende ontwikkelt en Nederland op het gebied van burgerschapsonderwijs slecht scoort in vergelijking met andere landen. Daarnaast neemt de Tweede Kamer verschillende moties over dit onderwerp aan. Zo kreeg Kamerlid Michel Rog een meerderheid voor zijn motie waarin hij de regering verzoekt te kijken naar de wenselijkheid van afspraken over eindtermen, bevoegdheden en minimale urennormen. Dit betekent dat het ministerie uiteenlopende initiatieven omarmt waarmee de kwaliteit mogelijk zou kunnen worden verbeterd. Een voorbeeld is de Burgerschapsagenda die in 2017 samen met de MBO Raad is opgesteld.[4]

MBO Raad

De vertegenwoordiging van schoolbesturen in het middelbaarberoepsonderwijs, de MBO Raad, staat niet te springen om strengere eisen ten behoeve van kwaliteitsverbetering. Het argument dat hiervoor wordt gegeven is dat strengere eisen voor docenten de brede inzetbaarheid binnen een mbo-instelling in de weg kunnen staan. Mogelijk speelt ook een rol dat professionalisering geld kost. Een voorstel van het CDA en de PvdA om te bekijken of de invoering van maatschappijleer op het mbo een oplossing zou kunnen zijn, leidde tot de reactie van de voorzitter van de raad dat de politiek het mbo niet moet '*bashen*'.[5] Zo kwam de MBO Raad in eerste instantie met een voorstel over de manier waarop het beroepsonderwijs zelf de kwaliteit zou gaan verbeteren en welke minimale aanpassingen daarvoor nodig zijn. Tijdens een bijeenkomst over dit voorstel bij de MBO Raad op 30 mei 2017 merkte een docent op dat datgene wat er op papier was gezet de huidige praktijk weerspiegelt. Het antwoord was dat dit klopt omdat men niet wilde dat er veel zou gaan veranderen. Op deze manier kon de MBO Raad aan de minister laten ziet dat de raad wel degelijk druk bezig is met dit onderwerp zonder dat er fundamentele wijzigingen zouden volgen. Kritiek op aanscherping van de burgerschapsopdracht is onder meer dat het onderwijs niet alle maatschappelijke problemen op zou kunnen lossen. Dat klopt. Maar zoals Eidhof betoogt gaat

het burgerschapsonderwijs niet om zomaar een onderwerp dat op het bordje van het onderwijs wordt geschoven.[6] Juist studenten met een middelbare beroepsopleiding voelen zich meer politiek machteloos en hebben minder burgerschapskennis dan mensen met een hbo- of wo-achtergrond. Het is op zijn minst opmerkelijk dat de voorzitter van de raad zich wel duidelijk tegen het '*bashen*' van het mbo uitspreekt, maar nauwelijks inhoudelijk ingaat op manieren om te zorgen dat mbo-studenten gelijkwaardige democratische kansen kunnen krijgen. Tegelijkertijd zien we ook dat dit onderwerp, hoewel de laatste jaren meer onder de publieke belangstelling, geen recente hype is maar een onderwijsdoel dat men over een langere periode belangrijk vindt. Uiteindelijk is de Burgerschapsagenda tot stand gekomen. De kritiek hierop kwam echter van verschillende actoren, zoals JOB (de jongerenorganisatie zou niet betrokken zijn geweest bij de totstandkoming van de agenda) en de NVLM. Wel waren er de laatste tijd bij de MBO Raad verschillende hoopvolle geluiden die wel degelijk proberen meer prioriteit aan dit onderwerp te geven.

JOB

De Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs erkent dat er problemen zijn met de kwaliteit van het burgerschapsonderwijs. Zij wordt hierover vanuit de praktijk via de studenten geïnformeerd. Ook ziet zij de problemen die uit de onderzoeken naar voren komen terug, zoals een onsamenhangend aanbod. Verder is zij bereid om met andere organisaties samen te werken om de problemen op te lossen. Als uitgangspunt hiervoor heeft JOB op haar website een pamflet gezet waarin zij de zaken benoemt die volgens de studentenvertegenwoordiging een probleem zijn en hoe deze opgelost dienen te worden.[7] JOB stelt daarin dat er meer duidelijkheid over de inhoud van burgerschapsonderwijs moet worden gegeven. Voor JOB is de professionalisering van docenten een belangrijk verbeterpunt. Er moet binnen de lessen burgerschap aandacht zijn voor verschillende meningen en er moeten excursies worden georganiseerd waarbij uiteraard reflectie na afloop belangrijk is. JOB en de NVLM schreven samen in dagblad *Trouw* een artikel waarin zij de burgerschapsagenda te vrijblijvend en alleen maar een 'opsomming van goede voornemens zonder concrete voorstellen' vinden.[8]

NVLM

Omdat er vanuit de geschiedenis van het vak burgerschap op het mbo veelal docenten maatschappijleer voor de klas stonden, vertegenwoordigt de NVLM een aanzienlijk deel van de burgerschapsdocenten. Net als JOB pleit de NVLM voor de professionalisering van burgerschapsdocenten, maar dan meer concreet door het eisen van een bevoegdheid (maatschappijleer).[9] Verder pleit de vakvereniging voor *een* heldere en bindende leerlijn, in tegenstelling tot de uiteenlopende wijze waarop burgerschapsonderwijs nu wordt vormgegeven als gevolg van de door scholen ingekaderde inspanningsverplichting. Er moet duidelijk aandacht zijn voor vaardigheden, houdingen *en* kennis. Ook moet de resultaatverplichting terugkomen. Verder vindt de NVLM het van belang dat er voldoende uren voor het burgerschapsonderwijs worden uitgetrokken.

EMPIRISCH BEWIJS OF GEVOELENS?

Uiteraard kan men van mening verschillen over de manier waarop burgerschapsonderwijs kan worden ingericht. Het hebben van verschillende ideeën hierover is een belangrijk kenmerk van het Nederlandse onderwijs. Uit onderzoek blijkt echter wel dat het op dit moment niet goed gaat. Inmiddels is er onderzoek waarin een wetenschappelijke basis wordt gelegd voor gedeelde uitgangspunten over de inhoud van burgerschapsonderwijs.[10] Tevens komt er steeds meer onderzoek naar de manier waarop burgerschapsonderwijs op een effectieve manier aan leerlingen en studenten kan worden aangeboden. De vraag is: willen wij tegenwoordig meer belang hechten aan wetenschappelijk onderbouwde argumentatie *of* willen wij ons onderwijs vooral blijven inrichten op basis van het gevoel dat we bij dit onderwerp hebben? Soms hoeft dat overigens niet eens zo ver uit elkaar te liggen… ◆

Koen Dogterom is coauteur van het Handboek vakdidactiek maatschappijleer *en werkzaam bij ProDemos. Hij heeft gewerkt op een vmbo-school en het ROC van Amsterdam.*

Noten

1. Bram Eidhof, *Handboek burgerschapsonderwijs*, ProDemos, Den Haag, 2019, p. 32.
2. Voor een uitgebreidere versie over de ontwikkeling van burgerschapsonderwijs in het mbo zie: Rob van den Boorn (red.), *Handboek vakdidactiek maatschappijleer,* Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken / ProDemos, Den Haag, 2019.
3. Sanne Elfering, Paul de Boer & Robert Tholen, *LOB en burgerschapsonderwijs in het mbo. Eindrapport,* KBA Nijmegen en ResearchNed, Nijmegen 2016.
4. *www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2017/09/14/burgerschapsagenda-mbo-2017-2021-een-impuls-voor-burgerschapsonderwijs.*
5. *www.mboraad.nl/nieuws/'politiek-moet-stoppen-met-mbo-bashen'.*
6. *Handboek burgerschapsonderwijs,* 2019.
7. *www.jobmbo.nl/wp-content/uploads/2019/04/Burgerschapsvisie-Burgerschap-volgens-de-achterban-van-JOB.pdf.*
8. Hans Teunissen & Roosmarijn Dam, 'Mbo moet les burgerschap beter doen', in: *Trouw*, 22 september 2017, p. 22.
9. *https://nvlm.nl/onderwijs/mbo.*
10. Zie o.a.: Bram Eidhof, *Influencing Youth Citizenship*, Ipskamp Drukkers,

NEDERLANDERS HEBBEN NIET GOED OPGELET BIJ MAATSCHAPPIJLEER

VERGETEN LESSEN OVER POLITIEK

Waarom weten Nederlanders zo weinig van politiek? Leren ze er wel genoeg over op school? Maarten van Rossem onderwerpt drie lesmethoden voor maatschappijleer aan een kritische inspectie.

MAARTEN VAN ROSSEM

Al jaren verbaast het me hoe weinig mensen af weten van het politieke bedrijf en de parlementaire democratie waarin dat bedrijf wordt uitgeoefend. Dat geldt overigens ook voor veel hogeropgeleiden. Zo hebben veel mensen geen weet van de essentiële verschillen tussen de Eerste en Tweede Kamer.

Dat verbaast des te meer omdat op scholen volgens de voorschriften 'maatschappijleer' moet worden gegeven, een vak dat vroeger 'staatsinrichting' heette. Staat dat nog steeds op het rooster of is het door gebrek aan aandacht verkommerd? Het kan natuurlijk ook zijn dat de kennis die bij het vak maatschappijleer wordt opgedaan weer even snel wordt vergeten, zoals dat met zoveel middelbareschoolkennis het geval is. Vandaar dat het mij instructief leek eens een paar lesmethoden voor maatschappijleer op vwo-niveau door te nemen. Zou het gebrek aan kennis misschien aan die boeken kunnen liggen? Zijn die, zoals zoveel methoden, zo saai dat ze de kennisverwerving geen goede dienst bewijzen? De drie lesmethoden bestaan elk uit een leerboek en een boek met opdrachten en oefenstof. Ik heb alleen de leerboeken bekeken.

Foto's: Bram van der Wilt (eerder verschenen in *Maarten!*)

'DE VELE FOTO'S ZIJN RECLAME VOOR DE VOORTREFFELIJKE GEBITSVERZORGING IN NEDERLAND'

SENECA

Laat ik beginnen met *Seneca Maatschappijleer* met als ondertitel: *Minder stampen, meer denken*. Zonder meer een lofwaardig voornemen. Voordat je in dit boek iets hebt gelezen, word je echter onvermijdelijk getroffen door grote hoeveelheden volkomen overbodige foto's van lachende jonge mensen. Wel reclame trouwens voor de voortreffelijke gebitsverzorging in Nederland.

In *Seneca* is de inleidende aanpak vrij theoretisch, en dat beviel mij wel. De vraag is hoe je de samenleving zo kunt inrichten dat de meeste mensen gelukkig zijn, zoals in Nederland en de Scandinavische landen. Na die vrij abstracte inleiding volgen hoofdstukken over de verzorgingsstaat, de pluriforme samenleving, de parlementaire democratie, de rechtsstaat en ten slotte de Europese Unie.

In paragraaf 5 van hoofdstuk 3 kwam tot mijn lichte verbazing en genoegen de Amerikaanse filosoof John Rawls aan het woord, met zijn beroemde gedachte-experiment, dat ik niemand die ooit over politiek heeft nagedacht wil onthouden. Het gaat als volgt: 'Stel je voor dat je niet weet hoe, wie of wat je bent in een samenleving. Of je rijk of arm bent, jong of oud, denker of doener, gehandicapt of niet, wel of geen migratieachtergrond hebt. Dat zijn allemaal zaken die je niet weet, zodat je niet kunt redeneren vanuit je eigenbelang. Vanuit die positie, vanuit een "sluier van onwetendheid", ga je nadenken over de vraag hoe je de samenleving zou inrichten. Zo kom je dan vanzelf tot een rechtvaardige samenleving' (geciteerd uit *Seneca*).

Wie dat gedachte-experiment serieus neemt, komt zeker niet uit bij de huidige Amerikaanse samenleving. Dat is natuurlijk mijn conclusie, niet die van *Seneca*. Dat is wel begrijpelijk; zo'n leerboek moet voorzichtig formuleren, maar daardoor ontbreekt wel vaak de scherpte, die tot een aardig debat zou kunnen leiden. Gaat het over referenda, dan wordt opgemerkt dat er voor- en tegenstanders van referenda zijn. Je zult niet gauw lezen dat referenda slechts in schijn democratisch zijn en vaak onbeschrijflijke ellende veroorzaken.

In het hoofdstuk over de parlementaire democratie lezen we in *Seneca* dat er een aanzienlijke kloof is tussen kiezers en gekozenen. Dat is inderdaad de communis opinio in Nederland. Dat wil echter niet zeggen dat die kloof er ook daadwerkelijk is. Wetenschappelijk onderzoek van de Leidse politicoloog Rudy Andeweg heeft zo'n vreselijke kloof niet gevonden. Ook is er geen gevaarlijk diepe kloof tussen hoog- en laagopgeleide kiezers. De crisisverschijnselen die de laatste twee decennia aanhoudend zijn toegeschreven aan de Nederlandse democratie zijn deels niet meer dan populistische fabels. Afgezien van deze detailkritiek vond ik *Seneca* een informatief boek, waarover goed is nagedacht.

'AAN DEZE MAATSCHAPPIJLEER-METHODEN KAN HET NIET LIGGEN'

THEMA'S

Thema's Maatschappijleer heeft meerdere auteurs, maar wie wat heeft geschreven is niet duidelijk. Een ramp is dat niet, maar ik zou het als lezer op prijs stellen als dat in een volgende druk wel duidelijk is. Ook in dit boek tal van foto's, meest van jonge mensen, die deels volkomen overbodig zijn. Ik begrijp dat er plaatjes in moeten staan, maar die kunnen toch wat educatiever aan de tekst worden gerelateerd? *Thema's* is wat praktischer dan *Seneca*. Dat neemt niet weg dat alles wat erin moet staan er ook daadwerkelijk in staat. In het hoofdstuk over strafrecht komt bijvoorbeeld in kort bestek alles aan de orde wat een belangstellende krantenlezer moet weten. Bij de behandeling van de parlementaire democratie wordt zeer compact uitgelegd wat *gerrymandering* is: de politieke manipulatie van de grenzen van kiesdistricten in de Verenigde Staten. Het bijgeleverde kaartje maakt in één oogopslag duidelijk tot wat voor vreemde, ondemocratische situaties dat kan leiden. In het hoofdstuk over de verzorgingsstaat wordt helder uitgelegd dat er verschillende typen zijn. De meest omvangrijke verzorgingsstaten vinden we traditioneel in Scandinavië, de schraalste in de Verenigde Staten en Engeland. Nederland en Duitsland zitten daar zo'n beetje tussenin, dat noemen we het Rijnlandse Model. Al met al zou ik niet zo gauw kunnen bedenken wat er aan *Thema's* ontbreekt.

DILEMMA

Het derde boek heet *Dilemma* - het is evident dat de politieke praktijk en de staatsinrichting met tal van lastige dilemma's te maken hebben. Ook hier worden de parlementaire democratie, de rechtsstaat, de verzorgingsstaat en de pluriforme samenleving weer keurig behandeld. Er wordt terecht op gewezen dat de Europese Unie veel belangrijker is dan de meeste mensen denken. Zelfs Willem Holleeder staat erin, en dat was wat mij betreft niet nodig geweest. Aan Holleeder is in de loop der jaren al veel te veel aandacht besteed. Hoe minder Holleeder, hoe beter, en dat geldt ook voor zijn vrienden, kennissen, slachtoffers en familieleden. De tekst van *Dilemma* is doorregen met 'bronnen', meest korte stukjes afgedrukt op een steunkleur. Dat staat rommelig en het woord 'bron' maakt in dit verband op een historicus een nogal potsierlijke indruk. *Dilemma* is gelukkig niet voorzien van grote hoeveelheden foto's van lachende jonge mensen met hagelwitte gebitten.

'IK ZOU DE KWETSBARE MODALE BURGER CENTRAAL STELLEN'

KWETSBARE BURGER

De drie methoden vertonen aanzienlijke verschillen, maar onderhuids lijken ze eigenlijk sprekend op elkaar. De wezenlijke thema's van de politiek staan er steeds keurig in: de democratie, de rechtsstaat, de parlementaire democratie, de verzorgingsstaat, de problemen van de pluriforme samenleving en de invloed van de Europese Unie. Het zijn informatieve en zeer bruikbare leerboeken. Als deze drie methoden effectief worden gebruikt, dan moeten de leerlingen heel behoorlijk geïnformeerd zijn over het politieke bedrijf.
Aan deze maatschappijleermethoden kan het niet liggen dat zoveel Nederlanders zo slecht op de hoogte zijn van het functioneren van hun eigen democratie. Waar dat dan wel aan ligt, weet ik eigenlijk niet. Ik kan slechts veronderstellen dat alles wat bij maatschappijleer is

BESPROKEN LESMETHODEN

Seneca. Maatschappijleer. VWO Lesboek, E.L. Schra en M.C. Veldman, Seneca Uitgeverij, 2019.

Thema's Maatschappijleer (VWO), Paul Scheffer (e.a.), Uitgeverij Essener, 2017-2018.

Dilemma. VWO Maatschappijleer, Paula Breuning (e.a.), Malmberg, 2019.

opgestoken vergeten wordt, omdat het de meeste mensen helaas weinig interesseert. En zo blijft voor velen de politiek niet veel meer dan een bron van ergernis en vermaak op het laagste niveau.
Hoe zou een handboek maatschappijleer er mijns inziens moeten uitzien? Ik zou de kwetsbare modale burger centraal stellen. Vervolgens zou je kunnen laten zien hoe die burger er in verschillende samenlevingen aan toe is. Kan hij een fatsoenlijk leven leiden, redelijk wonen, kunnen zijn kinderen naar een behoorlijke school en is hij bij ziekte niet aan de heidenen overgeleverd? Dan kan worden uitgelegd waarom de modale burger er bijvoorbeeld in Finland en Canada zoveel beter aan toe is dan in de Verenigde Staten of in Bulgarije. Zo kan dan een ruwe schets worden vervaardigd van de ideale samenleving, die tegelijk praktisch tot de mogelijkheden behoort. Het model houdt immers direct verband met een maatschappelijke werkelijkheid. ◆

Maarten van Rossem is historicus, Amerikadeskundige en commentator. Daarnaast geeft hij zijn eigen tijdschrift Maarten *uit, in welk bovenstaand artikel eerder verscheen.*

REACTIES UITGEVERS OP RECENSIE DOOR MAARTEN VAN ROSSEM

M&P vroeg de uitgevers van de de drie door Maarten van Rossem in *Maarten!* besproken methoden om een reactie.

REACTIE SENECA

'Een glimlach kregen we op ons gezicht toen we de recensie van Maarten van Rossem over *Seneca* lazen. Met zijn markante stem hoorden we hem zeggen dat je in onze methode 'onvermijdelijk getroffen wordt door grote hoeveelheden volkomen overbodige foto's van lachende jonge mensen'. Verder lezend waren we blij met de complimenten van deze 'beroepsmopperaar'. Bijvoorbeeld over de opbouw van *Seneca* en onze keuze om bij maatschappijleer de vraag centraal te stellen hoe je de samenleving zo in kunt richten dat de meeste mensen gelukkig zijn.
Het genoegen dat Van Rossem beschrijft over het lezen over John Rawls doet ons ook deugd. Bewust hebben we in de vwo-methode verdieping aangebracht door filosofen als Rawls, De Tocqueville en Bentham aan het woord te laten en hun ideeën over maatschappelijk geluk te beschrijven. Terecht merkt Van Rossem daarbij op dat het niet aan methodeschrijvers is om standpunten in te nemen, bijvoorbeeld over het gedachte-experiment van Rawls.
Het betwisten van de aanwezigheid van de kloof tussen kiezers en gekozen, of tussen hoog- en laagopgeleide kiezers kan wellicht met het onderzoek van Andeweg worden tegengesproken, maar Mark Bovens en Anchrit Wille spreken in hun 'Diplomademocratie' wel degelijk over een kloof. Tegelijkertijd citeren we ook Tom van der Meer die beweert dat er geen crisis van de democratie is. We zullen dit echter meenemen en op onze (gratis) Online Portal *www.maatschappijleer.nl* verwijzen naar het onderzoek van Andeweg.
De conclusie van Van Rossem dat *Seneca* een informatief boek is waarover goed is nagedacht, deed ons de glimlach behouden en zeker ook met de algehele conclusie dat het aan de drie door hem gelezen maatschappijleermethoden niet kan liggen.'

REACTIE ESSENER

'Uitgeverij Essener is blij met het feit dat Maarten van Rossem zich verdiept in de onderwerpen die in het vak maatschappijleer in drie recente methoden worden aangeboden, waaronder de methode *Thema's Maatschappijleer* van uitgeverij Essener. De heer Van Rossem inspecteert de methoden Maatschappijleer kritisch, omdat hij zich afvraagt of Nederlanders op school wel genoeg over politiek leren. Hij stelt met betrekking tot onze methode *Thema's Maatschappijleer* vast dat er 'niets aan ontbreekt'. Zijn kritische geest kennende, vatten wij dat als een groot compliment op.
Wij doen bij de ontwikkeling van *Thema's Maatschappijleer* ons uiterste best om een actuele methode te maken met onderwerpen die leerlingen aanspreken. De herkenbaarheid van maatschappelijke ontwikkelingen staat in al onze methoden centraal. Mede daarom verschijnt er jaarlijks een nieuw werkboek met recente bronnen die leerlingen uit het nieuws kennen, en die in het perspectief van maatschappijleer worden besproken. Vanuit dat perspectief is het jammer dat de heer Van Rossem alleen de leerboeken heeft bekeken, omdat juist in het werkboek de actuele bronnen zijn opgenomen. Zo lezen vwo-leerlingen dit jaar over de aanslag in Utrecht van 18 maart, de demonstraties van de Gele Hesjes en verkiezingsuitslag bij de Provinciale Statenverkiezingen. Met dit soort actuele berichten betrekken we leerlingen en leraren bij wat er daadwerkelijk in de maatschappij gebeurt.
Zijn conclusie is dat leerlingen goed zijn geïnformeerd als de methoden goed worden gebruikt. Wij onderschrijven deze conclusie van harte.'

REACTIE MALMBERG

'De recensie van Maarten van Rossem raakt aan de noodzaak om het vak maatschappijleer blijvend te vernieuwen en een belangrijke plaats te geven in het curriculum. Malmberg levert daar graag een bijdrage aan door kwalitatief hoogwaardig lesmateriaal te ontwikkelen: de methode *Dilemma* (die overigens bestaat uit een leeropdrachtenboek en een online leeromgeving). En Willem Holleeder? Die dient in de concept-contextbenadering van *Dilemma* als voorbeeld en zal bij een volgende 'release' ongetwijfeld vervangen zijn door een schurk die dan actueel is.' ◆

VAN ONZE PARLEMENTAIRE MEDEWERKER

ACTUEEL

WEET JE WIE OOK HÈÈL BEKWAAM IS?

Wordt het vak maatschappijleer straks onbekwaam maar zeer bevoegd gegeven? Op 21 november j.l. praatten Tweede Kamer en staatssecretaris met elkaar over maatschappijleer. Aanleiding: het examen. Belangrijkste discussiepunt: de bevoegdhedenproblematiek. Een verslag.

DE FEITEN

Wie zijn er bevoegd om maatschappijleer te geven?
U kent het antwoord waarschijnlijk wel:
- mensen met een universitaire of nieuwe lerarenopleiding;
- mensen die in 1981 een 114-verklaring hebben aangevraagd en gekregen;
- MO-B-ers aardrijkskunde, geschiedenis, economie en pedagogiek, die een additionele opleiding hebben gevolgd;

en...
- zij die voor 1 augustus 1982 een MO-B bevoegdheid maatschappijleer hebben behaald voor de vakken aardrijkskunde, geschiedenis, economie en pedagogiek.

Die laatste categorie is veel opgeleide docenten maatschappijleer een doorn in het oog. Het zijn de mensen, die geen specifieke opleiding voor het vak hebben gevolgd en ook nooit om die bevoegdheid maatschappijleer hebben gevraagd. Zij kregen hun bevoegdheid in 1981 cadeau van minister Pais. En... over het algemeen zijn ze niet eens blij met dat presentje!

Nu de leerlingenaantallen teruglopen wordt het bestaan van deze "MO-B-ers" veel zittende docenten maatschappijleer fataal.
Een voorbeeld:
de uren geschiedenis lopen terug. Een jonge docent geschiedenis moet afvloeien. Echter: zijn oudere collega heeft nog ergens een slapende bevoegdheid maatschappijleer liggen. Hij zal deze moeten activeren. De oudere docent geschiedenis gaat maatschappijleer geven. Zijn jongere collega kan daardoor geschiedenis blijven geven. En de relatief jonge docent maatschappijleer wordt bedankt voor de bewezen diensten en op wachtgeld gezet.

KWAAD OP PAIS

Op iedere NVLM-vergadering komen steeds weer vragen over deze kwestie. Is er niets aan te doen? Kunnen de zittende docenten maatschappijleer niet worden beschermd?
Acties van het NVLM-bestuur in de richting van de staatssecretaris hadden tot nu toe weinig succes. Ginjaar-Maas erkent het probleem ("Ik was indertijd ook kwaad op Pais"), maar er is volgens haar niets aan te doen. Verworven rechten kun je (gelukkig) niet zo gemakkelijk afpakken. Bovendien speelt de problematiek van de slapende bevoegdheden niet alleen bij maatschappijleer. Er moet een oplossing komen voor de totale problematiek.

De NVLM heeft de strijd echter nog niet opgegeven.
Op 21 november praatte de Vaste commissie van onderwijs van de Tweede Kamer met de staatssecretaris over maatschappijleer. Daarbij kwam de bevoegdheden-problematiek aan de orde.
Bestuursleden van de NVLM hadden tevoren gesprekken gehad met de kamerleden Van Baars (CDA), Leynse (PvdA) en Den Ouden-Dekker (VVD). De twee eersten waren op de commissievergadering aanwezig. Mevrouw Den Ouden moest zich wegens ziekte laten vervangen door haar fractiegenote Lucassen.

IEDEREEN MOET INLEVEREN

"Het slagen van het experiment met het eindexamen is mede afhankelijk van de kwaliteit van de leerkracht. In de praktijk blijkt echter dat in veel gevallen het niet de bekwame leraren zijn die het vak geven, maar dat de lessen gedwongen (!) worden gegeven door mensen met een dubbele bevoegdheid. Dat hoeft niet altijd een probleem te zijn. Er zijn docenten bij met veel ervaring in het vak en een grote motivatie.
In veel gevallen echter moeten docenten zeer **tegen hun zin in**, en zonder dat ze het gevoel hebben bekwaam te zijn, les geven in maatschappijleer. Dat geldt met name voor de MO-B-ers die hun bevoegdheid enige jaren geleden cadeau hebben gekregen. Dit probleem moet worden opgelost!"

Zo opende de PvdA-er Leynse de discussie over de bevoegdheden problematiek.
Hij zag drie mogelijke oplossingen voor dit vraagstuk:
individuele docenten, die het vak niet willen geven kunnen zich **onbekwaam laten verklaren.** Dit is de mogelijkheid waar de staatssecretaris eerder dit jaar op heeft gewezen. Leynse vond dat geen goede oplossing. Zo'n onbekwaamheids-verklaring kan bezwaarlijk betrekking hebben op slechts een vak. Bovendien ontstaat een ongewenste etiquettering van de betreffende docent;
- een andere mogelijkheid zou zijn, dat de bevoegdheid maatschappijleer van alle MO-B-ers wordt **afgepakt.** Zij die bevoegd willen blijven kunnen deze dan opnieuw aanvragen via een **114-verklaring.** Daarbij zouden dan criteria kunnen worden aangelegd als ervaring en bekwaamheid. Zo is het in 1981 ook gegaan met de universitair opgeleiden. (Deze oplossing is door de NVLM voorgesteld).
Het ontnemen van bevoegdheden achtte Leynse een te zwaar middel;
de derde optie was die, waarbij docenten in de gelegenheid worden gesteld hun bevoegdheid op vrijwillige basis in te leveren. Naar deze oplossing ging de voorkeur van Leynse uit.
"Dat kost natuurlijk geld. Het is goedkoper om een jonge docent maatschappijleer in de garantie te laten lopen, dan een oudere historicus."

KAMERBREED

Het Kamerlid Van Baars (CDA) sloot zich bij de opvattingen van Leynse aan. "Docenten maatschappijleer worden verdrongen door mensen die het vak nog nooit hebben gegeven. Het is niet in het belang van het experiment dit te laten uitvoeren door zulke docenten. De staatssecretaris kan wel zeggen, dat er bij de selectie van experimenteerscholen is gelet op de vraag of docenten wel **bevoegd** waren, maar... zijn die docenten ook **bekwaam?**"
"Ook ik vind dat een maatregel op zijn plaats is en sluit me aan bij de derde optie van de heer Leynse."
Bij een interruptie van Kamerlid Willems (PSP), waarin deze stelde dat vrijwillig inleveren van bevoegdheden niets oplost, antwoordde de heer Van Baars, dat eventueel kon worden overwogen om die bevoegdheden dan maar helemaal te ontnemen. "Maar dat is een moeilijke procedure".
Willems opteerde overigens voor de mogelijkheid om de bevoegdheid van MO-B-ers alleen te verlengen als zij voldoen aan de eis van bijv. vierjaarlijkse na- en bijscholing (het rijbewijzen-systeem).

Mevrouw Lucassen deelde de bezorgdheid van de voorgaande sprekers. Zij was van mening, dat bevorderd moest worden dat gedurende het experiment het vak moet worden gegeven door "volledig bevoegde" leerkrachten. Zij ging ervan uit, dat daar bij de selectie van scholen op was gelet.

WAT DOE JE NOU?

Na de eerste termijn in het overleg, lag er dus een kamerbrede vraag op het bord van de staatssecretaris: doe iets aan die MO-B-problematiek. Ginjaar-Maas herhaalde dat ze indertijd boos was geweest op Pais, toen deze de MO-B-ers tracteerde op een extra bevoegdheid. "Ik vond dat toen buitengewoon ongelukkig". Inderdaad heeft zij daar toen als kamerlid schriftelijke vragen over gesteld. Minister Deetman vond haar kritiek

destijds zeer terecht.
"Maar... Wat doe je nou?", verzuchtte de staatssecretaris.
"Je hebt te maken met verworven rechten en - ik geef het toe - het kost ook geld. Toch vind ik dat hier iets moet gebeuren."
"Er ligt hier een relatie met het bredere probleem van de slapende bevoegdheden. Daarover ligt een notitie in het Georganiseerd Overleg. Ik wil graag wachten op de uitkomst van dat overleg."
"Intussen heb ik wel besloten het experiment met het eindexamen alleen toe te wijzen aan 'echt bevoegde' docenten. Ik heb mijn ambtenaren opdracht gegeven om na te gaan hoe het is gesteld met de continuïteit op de experimenteerscholen."
"Verder zal ik bezien hoe met incidentele gevallen kan worden omgegaan. En tenslotte wil ik toch nog eens wijzen op de regel in het rechtspositiebesluit, die aan het bevoegde gezag de mogelijkheid geeft af te wijken van de afvloeiingsvolgorde."

DE GROTE ZAAL

De Kamer vond de reacties van de staatssecretaris onbevredigend. Leynse merkte op, dat wachten op de uitkomst van het Georganiseerd Overleg geen oplossing is. Dat duurt te lang, waardoor het experiment gevaar loopt. "Bovendien is het maatschappijleerprobleem een specifiek probleem. Het gaat om bevoegdheden die cadeau zijn gedaan en niet om bevoegdheden, die door de betreffende docenten zijn verworven".
"Ik vind het antwoord van de staatssecretaris dan ook niet bevredigend en overweeg het Verslag van deze vergadering op de agenda van de grote zaal te laten plaatsen."
Collega Van Baars sloot zich bij de woorden van Leynse aan. Hij wenste van de staatssecretaris zo snel mogelijk antwoorden op de volgende **vragen:**

- *hoeveel echte docenten maatschappijleer zijn er tot het einde van het experiment beschikbaar op de experimenteerscholen? En: hoe is de positie van de echte docenten maatschappijleer op de scholen die niet aan het experiment meedoen?*
- *hoeveel MO-B-ers met een bevoegdheid maatschappijleer zijn er?*
- *wat kost het door de Kamer naar voren gebrachte voorstel? (De vrijwillige inlevering van bevoegdheden).*

VRAGEN NAAR DE BEKENDE WEG?

De staatssecretaris zegde de antwoorden op deze vragen z.s.m. toe. Op basis van die antwoorden zullen de Kamerleden waarschijnlijk een amendement op de onderwijsbegroting indienen.
Overigens zijn delen van de antwoorden al min of meer bekend.
In het zwartboek dat de NVLM heeft gemaakt rondom deze problematiek is het verslag opgenomen van een onderzoek op de scholen van Ons Middelbaar Onderwijs in de regio Brabant. Op 21 van de 31 scholen blijkt de positie van de zittende docent maatschappijleer op korte of iets langere termijn te worden bedreigd.
Een vluchtig onderzoekje onder de experimenteerscholen geeft nog een nieuwe aanwijzing voor de omvang van het probleem. Veertig procent van de eerstegraads scholen, die aan het experiment meedoen, krijgen op korte of langere termijn met het verdringingsprobleem te maken. En dat terwijl deze scholen zouden zijn geselecteerd in de verwachting dat de continuïteit gewaarborgd zou blijven.
Het door het ministerie te verrichten onderzoek zal deze cijfers ongetwijfeld bevestigen. Voor alle zekerheid heeft de NVLM besloten om via de eigen kanalen eveneens een onderzoek te doen.

(advertentie)

Anti-racistische vorming, wie doet er wat aan?

Een antwoord op deze vraag vindt u in de pas verschenen uitgave

Zwart/Wit-onderwijs

Een overzicht van de activiteiten van 120 groepen en instellingen in Nederland (en België) die zich bezighouden met anti-racistische vorming in het voortgezet onderwijs.

Een ideaal hulpmiddel voor leerkrachten bij het voorbereiden van lessen anti-racistische vorming, waarmee ze snel de juiste materialen en personen kunnen achterhalen voor informatie en ondersteuning.

Vraag uitvoerige informatie.

Educaboek

Postbus 48
4100 AA Culemborg
Tel. (03450) 71911

ISBN 9011 008839 / 72 blz.
ƒ 17,50
Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

4166/2

Bron: *Politieke & Sociale Vorming*, jaargang 15 (december 1985) nr.4

INTERVIEW MET *VOLKSKRANT*-JOURNALIST HUIB MODDERKOLK

‘NIEUWE GENERATIE MOET BEPALEN WAAR GRENZEN LIGGEN’

In zijn boek *Het is oorlog maar niemand die het ziet* (Podium) neemt Huib Modderkolk de lezer mee naar een onzichtbare wereld waarin inlichtingendiensten en hackers de confrontatie met elkaar aangaan. *M&P* sprak met de *Volkskrant*-journalist.

IVO PERTIJS

Welk deel van je onderzoek is je na vijf of zes jaar vooral bijgebleven?

‘Ik ontmoette een vrouw van het bedrijf Appen. Ze vertelde dat ze de communicatie van haar ex-vriend hoorde [haar werk bestond uit het opschrijven van geluidsfragmenten, *red.*]. Dat was een moment waarop ik mij afvroeg hoe dit kon. Ik kon hier niet achter komen, maar ik wist dat het wel zo was; ik vertrouwde de vrouw en haar ex-vriend volledig. Zij had geen enkel belang om hier over te liegen. Ik heb gezien dat ze voor Appen werkte en welke projecten ze deed. Dat voelt zo raar. Dit laat zien dat we hier geen grip op hebben: onze privé-informatie komt in andere handen. Die is niet meer veilig. Dit heeft gevolgen. Ik dacht dat de gevolgen altijd bij privacy lagen. Dit is een extreem voorbeeld daarvan. Inmiddels denk ik dat de gevolgen dieper liggen. Het kan ook onze veiligheid raken. Dit is relevant voor een nieuwe generatie. De bestuurders en beslissers van nu zijn in een andere wereld opgegroeid. De nieuwe generatie heeft er meer affiniteit mee. Zij moeten het goed gaan organiseren. Dat is cruciaal.’

Eerder die week kreeg de journalist een berichtje van een ouder wiens zoon in vwo-5 zit. Modderkolk: ‘De zoon schafte mijn boek aan en vroeg aan zijn docent of hij mijn boek op de lijst mocht zetten. Dit mocht eerst niet. Vervolgens stuurde hij een motivatie naar school en toen mocht het wel. Dat vond ik zo mooi. Ik denk namelijk dat het een ongrijpbare wereld is die overal zit. Ik probeer het verhalend neer te zetten. We hebben allemaal die smartphone de hele dag bij ons. Bij een fiets weten we wat de risico’s zijn, die zetten we op slot. Bij een smartphone zien we die risico’s niet echt. Voor een nieuwe generatie is het cruciaal om hierover na te denken’.

Het boek is toegankelijk geschreven. Is dat voldoende om bepaalde processen te kunnen doorgronden?

‘Ik hoop het. We weten alles van onze mobiele telefoon, maar niets van wat daar achter zit. Bijvoorbeeld wat er met onze privé-informatie gebeurt. Als je daar meer begrip van krijgt kun je betere keuzen maken. Je hoeft niet de hele systemen van Facebook te begrijpen om te weten wat de risico’s van Facebook zijn. Het heeft geen zin om dit technisch uit te leggen. Als je maar weet dat het in de kern een Amerikaans advertentiebedrijf is. De reden dat het gratis is, is omdat wij onze data aan Facebook geven. Vervolgens worden die data door het advertentiebedrijf gebruikt. Dat is het verdienmodel. Welke gegevens wil je dan aan dit bedrijf geven?’

Modderkolk merkt op dat Nederland digitaal vooroploopt: ‘Dit is

al sinds eind jaren tachtig zo. Door het Centrum voor Wiskunde en Informatica werd met de eerste vormen van internet gepionierd. De Amsterdam Internet Exchange is echt heel groot. Daar zie je hoe wij allemaal met digitalisering omgaan. We zien de voordelen, maar de nieuwe risico's zijn lastig in kaart te brengen. Als je terugkijkt kun je leren van hoe je het nu anders moet doen', stelt de journalist. Hij benadrukt dat het idee ooit was dat internet vrij maakt. Modderkolk: 'Dat is ook de vloek van de sociale media geworden. Iedereen herkent het verschil tussen Twitter en Facebook van acht of tien jaar geleden en nu. Er zit een suggestie bij dat deze bedrijven neutraal zijn en iedereen er evenveel een nuttige bijdrage aan kan leveren. Maar als mijn hoogleraar Politicologie een tweet plaatst over hoe hij tot bepaalde onderzoeksresultaten is gekomen en er komt één iemand die schrijft dat Thierry Baudet een racist is, dan weet je welke tweet meer aandacht krijgt. Terwijl de eerste tweet misschien waardevoller is. Waarom is dat zo? De tweede tweet genereert meer emotie. Het algoritme van Twitter pakt dit op en denkt dat het dit moet pushen. Dit is kennelijk interessant. Het is een misvatting dat wat veel emotie oproept, ook beter is. Het interesseert de Twitters van deze wereld niet. Zij letten op de interactie. De belofte van het vrijmaken is deels gelukt, maar er is ook een keerzijde. Wordt het debat beter als de premier op vrijdag zijn plannen aankondigt en een pipo uit Vinkeveen hierop reageert? Het is een manier om geld te verdienen. In landen als China wordt internet gebruikt om te controleren, ook om te manipuleren en zaken weg te laten, soms bewust, een andere keer onbewust; ook hier in Nederland. Als ik via Google een willekeurig artikel zoek en de eerste twee keer *Trouw* en *de Volkskrant* aanklik, dan denkt Google dat ik alleen in deze kranten ben geïnteresseerd. Google zet het *AD* vervolgens niet meer hoog in de zoekoverzichten, terwijl ik die berichten eveneens wil lezen.'

Heb je jezelf weleens de vraag gesteld *what if*?
'We hebben met ons allen een geweldig surveillancesysteem opgetuigd. We denken dat dit nooit misbruikt gaat worden. Kijk naar Polen, Hongarije, Turkije en Rusland. Het kan. Wie zijn als eerste het slachtoffer? Dat zijn mensen in een kwetsbare positie. We hebben net de kwestie met de toeslagen gehad waarbij mensen met een migratieachtergrond onterecht werden beschuldigd van het hebben van toeslagen. De helft maakte terecht bezwaar. Je ziet hier dat systemen voor zichzelf denken. De Belastingdienst wil fraude opsporen, dat gaat niet goed, maar zo'n dienst blijft volharden in het systeem. Hun indicatoren zeggen namelijk dat er wel iets aan de hand is. Dit leidde zelfs tot zelfmoord onder mensen die zo wanhopig waren. Dat gaat heel ver.'

Zijn we wel scherp genoeg als het om Nederland gaat?
'We vertrouwen de overheid ergens wel. Dat is mooi. De vraag is of de overheid weet wat het aan het doen is en of bedrijven dat weten. De vraag is ook of het kan worden bijgestuurd. Ik denk dat dit wezenlijke vragen zijn.'

Ligt hier een taak voor het onderwijs?
'Absoluut. De nieuwe generatie moet bepalen waar de grenzen liggen. Bewustwording is een lelijk begrip, maar dit is wel cruciaal. Voor docenten is het moeilijk om zo'n wereld inzichtelijk te maken. Ik hoop dat mijn boek hierbij helpt. Van jongeren die mijn boek lezen hoor ik terug dat ze het begrijpelijk vinden. Het is een beetje spannend. Iedereen kan er zich een voorstelling bij maken.'

Wat merkte je tijdens het schrijven van de houding van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD)?
'Ik raak aan het werk van de geheime diensten. Zij moeten hun werk in het geheim doen. Ik denk dat het nuttig is om een beetje meer zicht te krijgen op wat er aan de hand is. Inlichtingendiensten hebben goede redenen om daar niets over te zeggen, maar dit maakt het probleem groter. Als een juwelier wordt overvallen, dan hoort iedereen dat. Gebeurt dit regelmatig, dan noemen we dit een maatschappelijk probleem. Als hetzelfde in de digitale wereld gebeurt, hebben we de neiging om dit af te dekken. Een bedrijf wil niet teveel laten zien, want het kan weleens slecht op dat bedrijf afstralen. Als we dit soort problemen met ons allen blijven afdekken, dan begrijpt niemand het probleem. Het lijkt alsof het niet gebeurt. Elke dag vinden er grote serieuze *hacks* plaats. Elke dag! We horen dit niet.'

Diensten in andere landen zijn soms openhartiger.
'De geslotenheid bij de AIVD is cultuur. Dat moet ook wel. Een waargebeurd voorbeeld: de AIVD ziet dat Iraanse hackers de Verenigde Naties aanvallen. Ze zien dit vanaf de bron, bijvoorbeeld een Iraans datacentrum of hackgroep. Op het moment dat zij dit wereldkundig maken is de toegang weg. Dat kun je niet doen. Als je toch iets wilt doen, bijvoorbeeld nadat een Iraanse groep een universiteit aanvalt, dan moet de universiteit na afloop bekendmaken wat er is gebeurd. Deze gegevens hebben ze kunnen bemachtigen en zo gaan we dit voorkomen.' Modderkolk publiceerde in *de Volkskrant* over een Nederlandse operatie waarbij de inlichtingendienst toegang had tot een camera in een gebouw in Moskou. Volgens Modderkolk verlinkten de Amerikanen deze operatie. 'Nederland wilde niets over deze operatie zeggen. Ik weet ook niet wat de repercussies zijn als zoiets in de openbaarheid komt', vertelt Modderkolk. Op de geslaagde operatie kwamen positieve reacties. Modderkolk: 'Maar een dienst kan niet alleen informatie bekendmaken als er iets goed gaat en anders niet. In dat geval word je van politieke beïnvloeding beticht. Daarom is hun standpunt dat ze niets vertellen. Het is aan mij en aan andere journalisten om erachter te komen wat er gebeurt.'

Voor welke dilemma's stond je?
'Twee belangrijke dilemma's. Breng ik bronnen in gevaar? Het moet zo beschreven zijn dat het niet te duidelijk is wie de bron is. Dat is moeilijk, omdat ik het journalistieke proces redelijk laat zien. Het mag ook geen mensen in gevaar brengen. Dit kan ik nooit helemaal overzien. Het is de reden dat ik het manuscript aan de AIVD heb voorgelegd.' ◆

JONGEREN EN DE DIGITALE OVERHEID

IDENTITEITSBEWIJS UITLENEN?

Doe je DigiDing! is een onlinelesmethode om jongeren bewuster te maken van digitale overheidsdiensten. Burgerschapsdocente Claudia Beulen deelt haar ervaringen.

ANGELIEK VAN DER ZANDEN

Jongeren komen vanaf hun vijftiende levensjaar in toenemende mate in aanraking met de digitale overheid, zoals bij het de aanvraag van een identiteitskaart, zorgtoeslag of studiefinanciering of als ze, wanneer ze een bijbaan hebben, inkomstenbelasting willen terugvragen. Al deze zaken gebeuren digitaal. Veel jongeren zijn niet goed op de hoogte van de regelin-gen die voor hen beschikbaar zijn. Daarnaast hebben ze moeite om op een goede manier gebruik te maken van de websites en apps van overheidsorganisaties waarop deze regelingen zijn te vinden. Een gevolg hiervan is dat jongeren geregeld geen of onjuist gebruikmaken van overheidsregelingen. Dit kan leiden tot het laten liggen van geld of tot het ontstaan van schulden, bijvoorbeeld door het niet op tijd stopzetten van studiefinanciering of het studentenreisproduct, of door het niet benutten van zorgtoeslag voor het betalen van zorgpremies.

Foto: Claudia Beulen

LESMETHODE

Stichting Digisterker heeft een onlinelesmethode ontwikkeld waarin leerlingen thematisch kennismaken met digitale overheidsdiensten die voor hen relevant zijn: *Doe je digiding! Jongeren en de digitale overheid* (*https:/doejedigiding.nl*). De methode is ontwikkeld voor leerlingen in de bovenbouw van het vmbo en de onderbouw van het mbo. *Doe je digiding!* laat leerlingen kennismaken met de wereld en taal van de overheid en besteedt veel aandacht aan het vergroting van hun digitale geletterdheid.

BELEVINGSWEREELD

Claudia Beulen, docent burgerschap en juridisch-financieel op het Koning Willem 1 College in Den Bosch vertelt over haar ervaringen met *Doe je digiding!*: 'Het afgelopen schooljaar heb ik met een mbo-4-klas (opleiding Sociaal Werk, leerjaar 1) met deze methode gewerkt. In een periode van acht weken hebben we vier modules van een blokuur behandeld, in lessen van telkens een uur. Dit waren de modules *Overheid, burger en Digi-D, Identiteit, Studeren* en *Zorg*. De onderwerpen van de lesmodules staan dicht bij de belevingswereld van de studenten. Als docent trap ik soms in de valkuil door te denken dat jongeren goed op de hoogte zijn van de wereld om hen heen doordat ze online heel actief zijn, maar in de praktijk valt dit tegen en blijken ze nog veel onjuiste verhalen over regels en voorzieningen voor waar aan te nemen.

De studenten vonden het werken met een onlinemethode erg prettig; ze konden zelfstandig en in eigen tempo de opdrachten maken. Klassikaal hebben we de belangrijkste bevindingen besproken. Ik merkte dat de stof de studenten direct aansprak. Er werd onderling inhoudelijk op de onderwerpen ingegaan, waarbij spontaan klassengesprekken ontstonden over vragen als "Is het slim om je identiteitsbewijs uit te lenen?" of "Heb je recht op zorgtoeslag als je ouders veel verdienen?"'.

OVERHEID

Beulen: 'Jongeren weten soms niet goed waar ze de juiste informatie over overheidsdiensten op moeten zoeken. Daar geeft *Doe je digiding!* een mooie aanzet toe, door ze te verwijzen naar overheidssites en ze daar te laten zoeken. Hierbij bleek al snel dat overheidssites voor jongeren soms moeilijk leesbaar zijn; er wordt veel tekst gebruikt en daardoor haken sommigen af bij het zoeken naar de juiste informatie. Als docent is het dan belanrijk om hier op de achtergrond ondersteunend bij aanwezig te zijn.

Ik heb *Doe je digiding!* ervaren als een prettige methode om te gebruiken. Dit heeft enerzijds te maken met de onlineleeromgeving, waarbij je als docent aan de achterkant kan zien hoever studenten zijn met het maken van de opdrachten, en anderzijds met de mogelijkheid om onderdelen flexibel klassikaal te gebruiken. De studenten uit deze klas volgen een gedeelte van de opleiding op locatie, in een jongerencentrum in Den Bosch. Hier zijn ze aan de slag gegaan om met de gevonden informatie een voorlichting op te zetten over onder andere studiefinanciering en zorgverzekeringen. Op deze manier zetten de studenten de kennis en vaardigheden die ze met *Doe je digiding!* hebben opgedaan zelf in ten behoeve van andere jongeren. Dat is een mooie extra leeropbrengst.' ◆

Voor een indruk van het lesmateriaal en voor meer informatie, zie *https://doejedigiding.nl.*

Angeliek van der Zanden is programmaleider Jongereneducatie bij de Stichting Digisterker.

vox populi

'DOCENTEN WETEN TE WEINIG OVER WAT LEERLINGEN OP SOCIALE MEDIA DOEN.'

VWO-5-LEERLINGEN VAN HET FIORETTI COLLEGE TE LISSE.

BAS BANNING

FABIAN (16)

MEER VOOR OUDERS

'Sommige docenten zijn wel up-to-date en weten wel wat er aan de hand is, maar oudere docenten weten dat vaak weer niet. Online pesten is wel een onderwerp voor in de klas. Dat is moeilijk om te stoppen, maar is wel te proberen. Ik denk dat docenten met veel onderwerpen niets te maken hebben; dat is meer voor ouders. Docenten kunnen wel voorbeelden uit sociale media pakken om in de klas te behandelen.'

BRITT (16)

PESTEN GOED ONDERWERP

'Dat is ook niet per se nodig. Docenten volgen wel het nieuws en behandelen dat in de klas. Ze weten niet alles wat we doen natuurlijk, maar ze weten wel wat Insta (Instagram), Snapchat en Whatsapp is. Sommigen hebben het zelf ook. Pesten is misschien wel goed om te behandelen, want docenten zijn er ook voor om te helpen.'

RUBEN (16)

OMGAAN MET SOCIALE MEDIA

'Ik ben het daar wel mee eens. Sommige docenten hebben sociale media, maar heel veel hebben het niet en weten niet hoe het echt zit. In andere landen hebben ze een vak als 'omgaan met sociale media en de gevaren er van'. Als ik hoor hoe sommigen met sociale media omgaan dan vind ik dat dat best wel zou moeten. Bijvoorbeeld dat als je op vakantie gaat je niet meteen een foto stuurt, want dan weet iedereen dat je niet thuis bent. Ook wordt er online over serieuze dingen grappen gemaakt.'

STANDAARDGESCHILLENMODEL BIEDT HOUVAST IN DEBAT

TOCH MAAR GEEN SUIKERTAKS

Met een sterkere structuur in debatten gaan leerlingen elkaar beter verstaan.

VINCENT DE GEUS

De leerling kijkt met een zekere trots naar zijn klasgenoten. Hij heeft zojuist zijn laatste zinnen uitgesproken: 'Dus hef een extra taks op producten met veel suiker. Dan leef je langer als gebruiker!'. Applaus van medeleerlingen volgde. Enthousiast heeft de leerling samen met zijn teamgenoten geprobeerd het publiek ervan te overtuigen dat Nederland een belasting op suiker moet invoeren. Dit is de beste manier om de overmatige consumptie van suiker en hieraan gerelateerde aandoeningen een halt toe te roepen. Aan de overzijde kijken enkele leerlingen enigszins beteuterd. Zij zullen later zeggen dat het eigenlijk niet eerlijk was dat zij tegenstander van de stelling waren: 'Er moet een suikertaks worden ingevoerd'. *Voor* de stelling betogen was in hun ogen een stuk gemakkelijker geweest. Het impliciete verzoek is of ik hier als docent bij de beoordeling rekening mee kan houden.

MODEL

Debatteren leidt vaak tot een levendige sfeer in de klas. Het creatieve denkvermogen wordt aangesproken in de voorbereiding op en ook tijdens het debatteren. Regelmatig lukt het leerlingen een treffende metafoor naar voren te brengen of met pakkende voorbeelden de aandacht te trekken. Soms brengt creativiteit echter zoveel ideeën voort dat leerlingen in een debat alle kanten uitvliegen. Zo ging onlangs een debat over sociale ongelijkheid binnen korte tijd zowel over het hoge inkomen van bekende vloggers als over jongeren met een leerachterstand.

Om elkaar tijdens een debat beter te verstaan, kan het raadzaam zijn in debatten met structuren of modellen te werken. Een van de modellen die door debaters worden gehanteerd is het *standaardgeschillenmodel*. De essentie van het model is dat er in een debat op zeven verschillende niveaus over een geschil kan worden getwist.

Veel debatstellingen lenen zich er goed voor om met het standaardgeschillenmodel te werken. Zo kan het model ook goed worden gebruikt in het debat over de invoering van een suikertaks. Voorstanders van deze belasting hebben de taak een sterk debat in de steigers te zetten. Zij zullen moeten trachten op alle onderstaande zeven niveaus overtuigend te acteren. Gebruikmakend van het model is het allereerst hun taak het publiek ervan te overtuigen dat de overmatige consumptie van suiker een groot en ernstig probleem is dat wordt veroorzaakt door een beleid van relatief weinig belasting op producten die veel suiker bevatten. Met feiten zullen zij dit moeten onderbouwen. Vervolgens zullen de voorstanders het publiek ervan moeten overtuigen dat een hogere belasting op suikerrijke producten een doeltreffende en uitvoerbare manier is om dit probleem tegen te gaan. Ten slotte zullen de voorstanders het publiek ervan moeten overtuigen dat de invoering van een suikertaks weinig nadelen met zich meebrengt. Daarmee zijn alle zeven niveaus van het model aan bod gekomen. Kortom, voorstanders van een belasting op suiker hebben de taak om op de zeven verschillende niveaus het publiek ervan te overtuigen dat invoering van een suikertaks een goede maatregel is.

STANDAARDGESCHILLENMODEL

1. **PROBLEEM**
   Is er sprake van een probleem?
2. **ERNST EN OMVANG**
   Is het probleem urgent en is het van een omvang die maakt dat er actie moet plaatsvinden?
3. **OORZAAK**
   Worden problemen veroorzaakt door huidige beleid dat kan worden veranderd?
4. **HET PLAN**
   Met welk plan kan het probleem worden aangepakt?
5. **DOELTREFFENDHEID**
   Wordt het probleem doeltreffend met het plan aangepakt?
6. **UITVOERBAARHEID**
   Kan het plan goed worden uitgevoerd?
7. **CONSEQUENTIES**
   Welke nadelen gaan met de uitvoering van het plan gepaard?

TEGENSTANDERS

Wanneer de tegenstanders het woord krijgen is het hun taak een geschikt niveau te kiezen waarop zij overtuigend kunnen acteren. Bij voorkeur is dit het eerste niveau. Kunnen zij het publiek ervan overtuigen dat er helemaal geen sprake van een probleem is? Kunnen zij op geloofwaardige wijze ontkennen dat een overmatige consumptie van suiker tot gezondheidsklachten leidt? Wellicht is dit bij voorbaat een verloren strijd en kunnen tegenstanders beter op het vijfde niveau acteren en beargumenteren dat een suikertaks niet doeltreffend is. Kunnen zij het publiek er wellicht van overtuigen dat een belastingverhoging niet tot een verlaging van de suikerconsumptie zal leiden? In dat geval is de invoering van een suikertaks dus geen goede maatregel. Twijfelen tegenstanders over hun overtuigingskracht op dit niveau, dan zouden ze ook kunnen beslissen op het zesde niveau te acteren. Is de invoering van een suikertaks wel uitvoerbaar? Wie beslist welke producten extra worden belast en welke producten niet? Kiezen de tegenstanders ervoor op het zevende niveau te acteren dan kunnen ze betogen dat een suikertaks ertoe zal leiden dat producenten suiker zullen vervangen door andere zoetstoffen waarop geen extra belasting wordt geheven. Wellicht vormen die zoetstoffen grotere gezondheidsrisico's dan suiker. In dat geval zal de maatregel gepaard gaan met grote nadelen die de huidige situatie alleen maar zal doen verslechteren.

Wanneer de voorstanders van de maatregel weer aan het woord komen, zullen zij op hetzelfde niveau van de tegenstanders moeten gaan acteren. Hebben de tegenstanders voor een aanval op het vijfde niveau gekozen, dan zullen de voorstanders moeten betogen dat een suikertaks wel doeltreffend zal zijn. Net zoals een accijnsverhoging op tabak tot een afnemende populariteit van sigaretten heeft geleid, zal een suikertaks tot een lagere populariteit van suikerrijke producten leiden.

CREATIVITEIT

Het gebruik van bovenstaand standaardgeschillenmodel kan voor leerlingen een grote uitdaging zijn, maar hier geldt het aloude adagium: 'oefening baart kunst'. Het model kan leerlingen helpen elkaar tijdens een debat beter te verstaan en minder langs elkaar heen te praten. Perkt een dergelijk model echter niet de vrijheid en creativiteit van leerlingen in? In eerste instantie misschien wel. Leerlingen worden gedwongen gebruik te maken van een sterkere structuur in het debat. Ook kan de vraag worden gesteld of onderwijs er niet regelmatig toe leidt dat creativiteit van leerlingen wordt ingeperkt? Wanneer leerlingen de structuur goed kunnen toepassen is de uitdaging om daarna ook weer de creativiteit in te zetten. Want juist in het debat kan creativiteit enorm verrijkend zijn.

Met creativiteit kan een tegenstander van een suikertaks wellicht ook weer naar analogie van het rookbeleid redeneren. De accijnsverhoging op tabak heeft e-sigaretten populairder gemaakt. Een belasting op suiker zal ertoe leiden dat andere zoetstoffen populairder worden. Volgens de laatste berichten zijn e-sigaretten tot vijftien keer schadelijker voor de gezondheid dan gewone sigaretten. Zullen vervangende zoetstoffen ook niet schadelijker voor de gezondheid zijn dan suiker? Invoering van een suikertaks? Dat kunnen we dus beter maar niet doen. ◆

(advertenties)

Save the date

DOCENTENDAG MAATSCHAPPIJLEER

14 februari 2020

De Docentendag Maatschappijleer is de jaarlijkse vakconferentie voor docenten maatschappijleer, maatschappijkunde, maatschappijwetenschappen en burgerschap. Een dag (én avond) boordevol lezingen, workshops en excursies.

Avondprogramma
Donderdag 13 februari 2020
Gotische zaal van paleis Kneuterdijk, Den Haag

Dagprogramma
Vrijdag 14 februari 2020
Grote Kerk en ProDemos, Den Haag
De dag begint met een openingslezing van strafrechtadvocaat Bénédicte Ficq, hierna volgen twee rondes waarin je kunt kiezen uit workshops, lezingen en excursies. We sluiten gezamenlijk af met een theatercollege en een borrel. Gedurende de dag kun je ook inspiratie opdoen op de informatiemarkt.

Inschrijven kan vanaf maandag 2 december 2019. prodemos.nl/docentendag

EEN MUSEUM GEVULD MET HET ULTIEME KWAAD

DESIGN VAN HET DERDE RIJK

Wrang is het op het eerste gezicht: de zuidelijke provincies vieren momenteel de vijfenzeventigste verjaardag van de bevrijding en juist nu haalt Timo de Rijk nazi-kunst naar Den Bosch. Het bittere gevoel lijkt te groeien, wanneer je je realiseert dat De Rijk dan ook nog alles exposeert tegenover de Bossche Synagoge. *M&P* dook in de discussie en nam zelf een kijkje.

KOEN VOSSEN

Het leverde de afgelopen maanden veel rumoer op. Een expositie die het design van een kwaadaardige ideologie lijkt te koppelen aan haar succes. Kritische tonen uit mainstream media varieerden sterk: van 'Dit onderwerp mag nooit worden belicht' tot 'Ze tonen alleen de pracht en praal'-argumenten. 'Ontnuchterend', stelt De Rijk, in een *Nieuwsuur*-reportage[1], dat 'goed niet automatisch mooi is en lelijk niet automatisch slecht'. Naast dit louter esthetische argument lijkt het ook een actie tegen het uitgummen van de donkere pagina's van de geschiedenis. Zoals het Duitse Instituut voor Kunstgeschiedenis ook stelt: we kunnen als Duitsers, als Nederlanders, als Europeaan nooit berusting vinden in onze geschiedenis wanneer we niet naar het problematische verleden kijken.

STRESSBESTENDIG?

Tijdens het bezoek aan de expositie merk je de gespannen sfeer om je heen. Verdwaalde demonstranten lopen zelfs een week na de grote opening rond en de vrijheid is ogenschijnlijk beperkt. Iedere gast moet zichzelf vooraf aanmelden voor een tijdvak, mobieltjes moeten achter slot en grendel, toegang is alleen mogelijk via een gecoördineerde lift en er dient allereerst een film te worden bekeken over zowel de gruweldaden als designmatige hoogtepunten: bestuur, manage, verdeel en beperk. De vrije inloop die dit museum normaal kenmerkt, is blijkbaar te gevaarlijk voor dit onderwerp.

MEDIA

Tekenend voor de spanningen is het *AD*-artikel van Johan Grinsven.[2] Hierin doet de directeur van het Designmuseum uit de doeken dat personeel is ingehuurd die de mediacontent monitoren; alles om ervoor te zorgen dat de vlam niet in de pan slaat op het *world wide web*. Foto's en selfies zijn uit den boze. Een bekend gezicht voor de Bossche bevolking, Ralph Posset, vindt deze gespannenheid hypocriet en plaatst daarom een provocatieve 'rode loper' op Twitter.

Daartegenover barst vanuit de communistische hoek (Communistische Jongerenbeweging, CJB) ook de nodige media-aandacht los. Een CJB-lid uit Brabant schetst het angstbeeld dat de expositie mogelijk een 'leuk dagje uit voor nazi's' wordt en dat de historische context volledig mist bij de expositie.

Screenshot uit filmpje van Ralph Posset (bron: https://twitter.com/RalphPosset)

VORMGEVING

Eenmaal in de zalen gearriveerd word je overweldigd door het duistere, alleroverheersende, sfeerbepalende design. Niet door het design van de nazi's, maar de zaalopzet door het museum. Indringende geluiden van marcherende mannen dringen direct bij de bezoeker binnen, alvorens de context helder op de informatievlakken wordt beschreven.

Vormgeving als reden waarom mensen achter de nazi's aanliepen lijkt hier niet te worden onderzocht. Eerder lijkt hetconcept van een totale oorlog, verstikkende instituties en een alomvattende ideologie te zijn geëtaleerd. Jaartallen dreunen zichzelf op:

- **1920:** 'geboorte' van het hakenkruis in extreemrechtse sfeer;
- **1925:** publicatie *Mein Kampf*;
- **1930:** het SS-logo werd bedaht met een lichte verwijzing naar het oude runenschrift.

DEUTSCHLAND ERWACHT

Strijd, ongelijkheid, pijn. Adolf Hitler beloofde geen comfortbal en bloedeloos 'beter leven', zoals het communisme en kapitalisme in meer of mindere mate deden, aldus George Orwell. De Duitse ziel moest worden wakkergemaakt ten behoeve van een strijd tegen het decadente verval in de wereld. Een religieus aandoend jargon vol met (eind)strijd passages en bronzen beelden van sterke Arische mannen en vrouwen bezongen deze strijd als iets goeds. Het bronzen beeld van een man vertoont alle kenmerken van de beelden die ook in Griekse en Romeinse tijden werden gebruikt. Een naakt vertoon van kracht en superioriteit. De imperatief was duidelijk: Duitsers moeten vitaal en sterk zijn. Enkele vitrines verder zie je een reportage over designs van Duitse sporttenues en over hoe de nazi's een fakkel voor de Olympische Spelen bedachten.

Hitler wilde een *Volkskultur* ontwikkelen als tegenhanger van de decadente cultuur. Het volledige 'goede leven' werd gedocumenteerd en gereguleerd. In de vele vitrines van de expositie liggen boeken, pamfletten en posters die haarfijn uitleggen hoe men moet lopen, drinken en feesten en hoe men het ouderschap moet beoefenen: onderscheidingen voor moeders van vier blonde kinderen, spaarsystemen voor echte Duitse auto's en authentieke Duitse landschappen langs de Hitler-wegen. Duizend kilometer aan nieuwe snelweg per jaar, zodat alle Duitsers konden genieten van de grond die hen toekwam. De diverse platen tonen deze idyllische wegen, met na een bepaald aantal kilometers een pagode met hakenkruis en adelaar.

STRIJD TEGEN MODERNITEIT

Het design moest strak en praktisch zijn. Diverse stoelen, tafels en radio's worden getoond. Kenmerkend voor dit alles is de simplistische aanpak. Harde lijnen, prima comfort en een duidelijke gebruiksfunctie. Geen futuristisch en modernistisch onherkenbaar design, geen Picasso's, maar schilderijen van 'echte' Duitse gezinnen en 'echte' Duitse feestdagen. Het volk werd gecreëerd door in alles te verwijzen naar dit Duits-zijn, maar ook door de beperkingen die het design met zich meebrengt. De typische Duitse radio had ook alleen maar bereik voor de typisch Duitse radiozender met, hoe kan het ook anders, typisch Duitse poëzie, muziek, geklets en quatsch.

Het proces van germanisering leek een proces van inkeer naar het authentieke *zelf*. Het design van de swastika symboliseerde de macht en vurigheid van de Duitse ziel. Daartegenover blijkt uit documentatie dat er bewust werd gezocht naar een symbool dat net zo krachtig door eenvoud was als de hamer en de sikkel van de communisten, weten de curatoren te melden.

DU BIST DEUTSCHLAND

De *Volkskultur* leek alom vertegenwoordigd, althans voor de gewone burgerman. Het grootste pronkstuk van de zaal is een kitscherig dressoir, ingelegd met potsierlijke hakenkruizen, adelaars en andere symboliek. Dit potsierlijke element wordt *toegekeken* door een grotesk tapijt met een adelaar en de tekst '*Du bist Deutschland*'. Het zijn meubelstukken uit Hitlers eigen collectie. Hitler bleek ook niet persé zo Duits te zijn als de mythe zegt. Hij hield meer van moderne lettertypen, dan van het *Frankfurther*-lettertype. In een van de Duitse kunstmusea stonden dan ook bordjes om de uitgang te wijzen. Helaas voor de bezoeker met een modernistisch, on-Duits-lettertype op bevel van de Führer. Machtsmisbruik en ironie in één.

DISCUSSIE

Het grootste verwijt zou zijn dat de zwarte pagina's van de Duitse geschiedenis zouden zijn vergeten. Historiciteit zou minder zwaar wegen dan esthetiek. Niets is minder waar, aangezien de audiogids diverse gruwelverhalen vertelt. Daarnaast wordt ook de ontwikkeling van getto's, Jodensterren en de kampen belicht. Tekeningen van de diverse kampen worden afgewisseld met voorgelezen brieven van overlevenden. Troostelozer kan het niet worden.

Design in de breedste zin van het woord met de meeste gewelddadige gevolgen. Wellicht worden deze pijnlijke punten voor critici te min belicht, maar het is een non-argument om te doen alsof dit wordt vergeten.

De discussie wordt het beste begrepen door een voorbeeld van het museum zelf. Bij een Duitse 'KDF-wagen' wordt de volgende vraag gesteld: waarin is deze auto anders? Louter symboliek. Het staat symbool voor een ideeënstrijd en lijfelijke oorlog waarin het *wij* en *zij* nog springlevend zijn. ◆

Noten

1. *https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2299778-nazidesign-te-zien-in-den-bosch-voor-duitsland-zelf-is-dit-te-ingewikkeld.html*
2. *https://www.ad.nl/binnenland/maatregelen-tegen-naziselfies-bij-expo-in-den-bosch~aa4b9a11*

LESMATERIAAL

RECLAMEVORMEN

Seks, humor en het Beloofde Land behandelt de verschillende technieken van reclamemensen. Nieuw is dit onderwerp niet, maar de vaak nauwelijks te vatten rol van de reclame met zijn vele verleidingsvormen blijft boeien.

WOLTER BLANKERT

In het boek *Seks, humor en het Beloofde Land* komen 33 beïnvloedingstechnieken aan bod, volgens de auteurs de 33 beste, al ontbreekt een onderbouwing daarvan. Sommige technieken zijn vanzelfsprekend, zoals *klare taal*, andere bezorgen je denkrimpels, zoals *weerstand erkennen* en *anchoring*.

Uit het rijk geïllustreerde boek kan een docent inspiratie putten voor lessen over media, werking van reclame en sociale beïnvloeding. Handig zijn de groot afgedrukte *wijsheden* dan wel stellingen, zoals: 'Als je mensen vraagt of reclame werkt, zeggen ze bijna altijd: "Ja, maar niet bij mij"'.

Het boek behandelt algemene beïnvloedingstechnieken, die niet aan een bepaald medium zijn gebonden. In de klas ligt het voor de hand verschillende media met elkaar te vergelijken. Het uitspelen van een merk (Apple, Calvin Klein) blijft ongenoemd, terwijl deze *verleiding* bij jongeren vaak een rol speelt. In het hoofdstuk 'Seks' wordt gesteld dat het hier gaat om verreweg de meest toegepaste manier om producten aan te prijzen. Dit is een aanvechtbare stelling, maar misschien aardig om het leerlingen uit te laten zoeken.

Andere lessuggesties naar aanleiding van dit boek vindt u op de volgende pagina, maar bij vrijwel elke paragraaf zal ook bij uzelf wel een opdracht opborrelen.

Marc Andrews, Matthijs van Leeuwen en Rick van Baaren, SEKS, HUMOR EN HET BELOOFDE LAND, DE 33 BESTE BEÏNVLOEDINGSTECHNIEKEN UIT DE RECLAME, *Maven Publishing, Amsterdam, 2018, 206 bladzijden*

LESSUGGESTIES

LAAT JIJ JE VERLEIDEN?

Reclame speelt een grote rol in onze samenleving, met invloed op ons koopgedrag, Anders zouden techniekreuzen als Google en Facebook niet op reclame-inkomsten kunnen draaien. Ook televisie en kranten, kortom alle media, zijn daarvan voor een deel afhankelijk. Duizenden vakmensen houden zich dagelijks bezig met het zo verleidelijk mogelijk maken van reclameboodschappen.

OPDRACHT 1

Bekende reclametechnieken spelen in op humor, betrouwbaarheid, aantrekkelijkheid en lage prijs.

- Verzin zelf twee andere manieren om reclame te maken voor een product naar eigen keuze. Geef bij elk product een passende reclamekreet.
- Wat beïnvloedt jou meer bij een aankoop: humor of betrouwbaarheid, of laat je je nooit beïnvloeden?
- Laat je je bij kledingaankopen beïnvloeden door de aantrekkelijkheid of de bekendheid van het model (de persoon die het draagt)? Graag toelichten.
- Zo niet, waarom kiezen reclamemakers dan meestal voor (dure) aantrekkelijke of bekende modellen?

OPDRACHT 2

- Klik je reclame op je smartphone altijd snel weg of vind je het vaak wel interessant? Geef een toelichting.
- Kom je vaak 'gepersonifieerde' reclame tegen, speciaal voor jou of jouw leeftijdsgroep bestemd? (Google, Facebook en YouTube willen dat steeds meer gaan doen. Bijvoorbeeld reclame voor rollators niet naar scholieren, die ook niet lastiggevallen willen worden met ijskasten en tuinmeubelen. Kranten en de televisie kunnen geen onderscheid naar doelgroep maken).
- Hoe komen grote internetbedrijven aan hun gegevens om voor jou interessante reclame te selecteren?
- Bedenk voor- en nadelen en maak een afweging, zo mogelijk na discussie in een kleine groep.
- Heeft deze gerichte vorm van reclame naar jouw ervaring al veel te betekenen?

OPDRACHT 3

- Apple maakt relatief weinig reclame en bespaart daarmee veel geld. Waarom kopen mensen dan toch een iPhone of ander Apple-product?
- De Action maakt relatief weinig reclame, minder dan de HEMA. Waardoor draait de Action toch beter dan de HEMA? (Dat kan natuurlijk veranderen.)
- Bewijzen deze voorbeelden dat reclame weggegooid geld is? Duidelijk beargumenteren.

OPDRACHT 4

Sommige scholieren dragen graag merkkleding (Benetton, Calvin Klein, Passion enzovoorts), terwijl die vaak niet van betere kwaliteit is, zeker niet bij ondergoed.

- Speelt naar jouw idee reclame hier de hoofdrol of zijn andere factoren van belang? Geef een toelichting.

Merkondergoed niet altijd van betere kwaliteit

RECENSIES

VERSTANDIGE BESLISSINGEN

De Britse wiskundige Hannah Fry toont aan welke rol algoritmes in ons dagelijkse leven (kunnen) spelen.

De titel *Algoritmes aan de macht* wekt de suggestie dat data het anno 2019 al voor het zeggen hebben, wat zeker niet het geval is. Wel neemt het gebruik van algoritmes bij het nemen van beslissingen toe. Fry confronteert de lezer met de dilemma's die zich hierbij voordoen. Of het nu gaat om rechterlijke beslissingen, zelfrijdende auto's of oordelen in de medische wereld, de discussie blijft hetzelfde: wie neemt de beste beslissingen, de mens of de machine? De voorbeelden die Fry geeft zetten de lezers zeker aan het denken. Neem het voorbeeld van de gezichtsherkenningsalgoritmes. Gezichtsherkenning aan mensen overlaten kan riskant zijn, schrijft Fry. Ze verwijst naar onderzoek waaruit bleek dat professionele gezichtsherkenners er 'een verbijsterende 14 procent van de keren' niet in slaagden iemand met een verkeerd identiteitsbewijs te bespeuren, terwijl ze 'onterecht 6 procent van volkomen geldige paspoorten' afwezen. Fry noemt die getallen 'meer dan een beetje verontrustend'. Eerder in hetzelfde hoofdstuk geeft ze een voorbeeld waarbij gezichtsherkenningssoftware van de FBI er juist toe leidde dat een man ten onrechte als verdachte werd aangewezen en - ondanks zijn 'ijzersterke alibi' - maandenlang vastzat. De voorbeelden die Fry geeft zijn soms hilarisch maar veel vaker zorgelijk. Voor een discussie in de klas biedt het brede scala aan voorbeelden op verschillende terreinen de kans om leerlingen beter na te laten denken over het gebruik van algoritmes, niet alleen door politie en justitie maar ook door supermarkten en artsen of bij het opstellen van begrotingen. *IP*

Hannah Fry, ALGORITMES AAN DE MACHT, HOE BLIJF JE MENSELIJK IN EEN GEAUTOMATISEERDE WERELD?*, De Geus, Amsterdam, 2018, 272 bladzijden*

HISTORISCH OVERZICHT

Ian Kershaw voorziet zijn overzicht van reeds beschreven bekende gebeurtenissen niet van nieuwe accenten, maar geeft wel zonder opsmuk een betrouwbaar verslag van de Europese geschiedenis van 1950 tot 2018.

Volgens de *Daily Mail*, aangehaald op de flap, zou de auteur een van de weinige historici zijn wiens boeken over een eeuw nog worden gelezen. Een bizarre profetie, die schril afsteekt tegen de even nuchtere als gedegen aanpak van deze vermaarde auteur. Hij is juist niet iemand van speculatieve theorieën met deze minutieuze beschrijving van de recente Europese geschiedenis, niet meeslepend, maar verre van saai opgediend. *Een naoorlogse achtbaan* is een vervolg op zijn *Afdaling in de hel* (2015), dat de eerste helft van de twintigste eeuw behandelt. Het boek is chronologisch opgezet, waarbij hoofdthema's als Koude Oorlog, dekolonisatie en Europese integratie uitgebreid aandacht krijgen. Wel moet de lezer de daarbij behorende dilemma's uit verschillende hoofdstukken bijeensprokkelen. De grote breuklijn legt de auteur in 1989, geen verrassing. Kenmerkend is zijn overtuiging dat gebeurtenissen nooit onvermijdelijk zijn. Zonder de revolutionaire aanpak van Michail Gorbatsjov, waarbij het gebruik van geweld werd afgezworen, had de Sovjet-Unie het bijvoorbeeld nog tientallen jaren kunnen uitzingen. Dit standpunt valt niet te toetsen, maar het is een gezond historisch principe dat niets bij voorbaat vaststaat. De geschiedenis is rijk aan verstandige beslissingen en aan fatale miskleunen, het zijn de leiders van het moment die de keuzen maken. Het aantreden van Donald Trump heeft ongetwijfeld een nieuwe breuklijn veroorzaakt, maar hoe ernstig en bestendig die is, valt nog niet te zeggen. Tot slot probeert de auteur een blik vooruit te werpen, met de klimaatverandering als belangrijk thema, maar ook hier benadrukt hij dat veel afhangt van onvoorspelbare politieke en economische beslissingen. Voor docenten die nog geen redelijk recent historisch overzichtswerk in hun kast hebben staan, is dit boek een aanrader. *WB*

Ian Kershaw, EEN NAOORLOGSE ACHTBAAN, EUROPA 1950-2017*, Het Spectrum, Houten, 2018, 700 bladzijden*

VERGELIJKING

Wie gebruik maakt van de dimensies van Hofstede, moet zeker ook het boek *The Culture Map* lezen.

The Culture Map, zoals net als het originele werk ook de titel van de Nederlandse vertaling luidt, is niet geschreven voor docenten of voor het onderwijs. De internationale bestseller richt zich met name op het bedrijfsleven. Niettemin bevat het boek legio voorbeelden die in lessen maatschappijleer zijn in te passen. Hoe ga je om met cultuurverschillen? Die vraag staat centraal. Hierbij maakt Erin Meyer gebruik van diverse schalen, waaronder communicatie, evaluatie, vertrouwen, onenigheid en planning. Ze deelt vervolgens (groepen) landen in en ondersteunt dit met voorbeelden. Bij de schaal communicatie staan low-contextcommunicatie en high-contextcommunicatie tegenover elkaar. Bij low-contextcommunicatie is goede communicatie 'precies, eenvoudig en helder', terwijl er bij high-contextcommunicatie pas sprake van goede communicatie is als het 'ingewikkeld, genuanceerd en gelaagd is', waarbij boodschappen 'tussen de regels door uitgesproken en geïnterpreteerd' worden. Het laat zich gemakkelijk raden waar Nederland op deze schaal staat, maar hoe zit dit met het Verenigd Koninkrijk? Het boek toont aan dat het niet altijd dezelfde landen een clustertje vormen. Landen die op de ene schaal bij elkaar staan, staan op een andere schaal juist pal tegenover elkaar, zoals bijvoorbeeld China en Japan. Het spreekt voor zich dat het bij zakelijke onderhandelingen handig is om meer te weten over de cultuur van je gesprekspartner. De schalen die Meyer gebruikt en de voorbeelden die aantonen waarom een land een bepaalde plek op de schaal inneemt, zijn dusdanig toegankelijk dat de docent maatschappijleer ze zo in de les kan gebruiken. IP

Erin Meyer, THE CULTURE MAP, BEGRIJP HOE MENSEN DENKEN, LEIDINGGEVEN EN DINGEN BEREIKEN BINNEN VERSCHILLENDE CULTUREN*, Business Contact, Amsterdam, 2019, 311 bladzijden*

REACTIE OP REVOLUTIES

Jared Diamond meent een wetmatigheid te hebben ontdekt in de manier waarop landen met een revolutionaire verandering omgaan.

Op grond van historische omslagen in zeven verschillende landen komt Diamond met een recept voor de omgang met omwentelingen. Het belangrijkste punt is volledige erkenning van de realiteit. Duitsland biedt daarvan het beste voorbeeld. Na de Eerste Wereldoorlog overheersten revanchegevoelens met catastrofale gevolgen. Na de Tweede Wereldoorlog accepteerden de regering en bevolking de nieuw ontstane situatie en zetten zij zich tot het uiterste in om er het beste van te maken. Daarbij werden de misdaden uit het nabije verleden erkend. Niets bleef onverwerkt, zij het dat dit proces pas vijfentwintig jaar na de oorlog goed op gang kwam. Anders ligt dat in Indonesië waar de afslachting van een half miljoen 'communisten' ook onder een democratische regering nog een taboeonderwerp is. In Chili ging herstel van de democratie helaas niet gepaard met een afrekening met het vorige regime. Hiervan bieden ook Spanje, Zuid-Afrika en de Sovjet-Unie duidelijke voorbeelden, maar die landen vallen buiten het boek. Daardoor blijft het onduidelijk of de auteur begrip kan opbrengen voor de in deze landen overheersende opvatting dat alleen het deels negeren van het verleden een uitweg biedt om verder te komen. De bespreking per land boeit, waarbij de behandeling van Finland eruit springt als bijzonder onderhoudend. De auteur beperkt zich tot landen waarin hij goed thuis is en dat bevordert de leesbaarheid. Wel zijn de geschetste omwentelingen daardoor van verschillende orde. Een nieuwe koers van Australië valt moeilijk te vergelijken met de situatie van Duitsland in 1945. Het laatste deel van het boek is gewijd aan de vraag of een ondemocratische omwenteling denkbaar is in de Verenigde Staten. Redelijk overtuigend betoogt de auteur dat als de bereidheid compromissen te sluiten totaal verdwijnt de autoritaire staat op de loer ligt. *WB*

Jared Diamond, OMWENTELING, HOE STATEN OMGAAN MET CRISIS EN VERANDERING, *Spectrum, Unieboek, Amsterdam, 2019, 490 bladzijden*

STRIJD OM DEMOCRATIE

Wat zijn de mogelijkheden en gevaren van democratische zelfverdediging?

Een van de meest fundamentele discussies in het Nederlandse politieke bestel luidt: hoe om te gaan met antidemocratische tendensen? De afgelopen maanden stonden de kranten vol met artikelen over salafistische organisaties die de geesten en harten van jongeren antidemocratisch vormen, of over hoe regeringsleiders gebruikmaken van hun positie voor persoonlijke verrijking - lees: Donald Trump die zijn eigen hotel voor internationale bijeenkomsten gebruikt. In diverse essays probeert een veelheid aan auteurs het kwetsbaarheidsvraagstuk van de democratie en haar instituties op te lossen: de weerbare democratie. Dit gebeurt zowel door een reflectie van grondslagen van de democratie als door een verkenning door Europa en religieuze invloeden. In de reflectie worden grote filosofische werken gehanteerd om uit de doeken te doen hoe een democratie zijn hoofd kan bieden tegen de antidemocratische tendensen, onder welke die van Claude Lefort met zijn onbepaaldheidcriterium van de democratie. Democratie, staatsvorming, goed bestuur. Allemaal begrippen die goed zijn te gebruiken in het nieuwe maaschappij-wetenschappenprogramma. Laat leerlingen een van de essays lezen en stel hen de volgende richtingsvragen: hanteert de auteur een universalistisch of relativistisch democratiebeeld? Pleiten de auteurs voor depersonalisering, formalisering en/of integratie van politieke macht? Wat is het schrikbeeld van de auteurs? Welke moderniseringsprocessen hangen samen met de beschreven situaties? *KV*

Afshin Ellian, Gelijn Molier, Bastiaan Rijpkema (red.), DE STRIJD OM DE DEMOCRATIE. ESSAYS OVER DEMOCRATISCHE ZELF-VERDEDIGING, *Boom uitgevers, Amsterdam, 2019, 200 bladzijden*

SLECHT NIEUWS

Een spel in de strijd tegen nepnieuws.

'You are Fake News', zomaar een quote van Donald Trump over de mainstream media. De vraag naar betrouwbaarheid en waarheid lijkt steeds meer prangend en cruciaal te worden. Wie kunnen we nog vertrouwen in tijden van vertwijfeling? Sommige spreken zelfs van '*the death of truth*'. Gelukkig is er in Nederland nu de site: *www.slechtnieuws.nl.* Een must voor alle docenten maatschappijleer. Leerlingen spelen een game waarin zij via internet nepnieuws en desinformatie verspreiden. Elke gemaakte keuze heeft gevolgen voor de publieke opinie, de eigen betrouwbaarheid en het lezersbereik. Spelenderwijs leren leerlingen zes tactieken van nepnieuws: polariseer, verdedig, manipuleer, vermom, invloed en trollen. In de lessen maatschappijleer is deze serieuze game eenvoudig toepasbaar. Presenteer in de klas een (nepnieuws)artikel en laat de leerlingen achterhalen of dit artikel de waarheid weergeeft. Zij zullen ervaren hoe moeilijk het is om de betrouwbaarheid te achterhalen. Vervolgens spelen de leerlingen deze game en leren de tactiek herkennen. Bespreek deze tactieken en zorg ervoor dat dit door iedereen begrepen is. Afsluitend presenteert u opnieuw een artikel en mogen leerlingen wederom analyseren of deze bron betrouwbaar is. Eis: ze moeten gebruik maken van de tactieken. Hierdoor zouden leerlingen gemakkelijker nepnieuws kunnen ontmantelen. De vraag is alleen of *slechtnieuws.nl* te vertrouwen is. Zit hier niet een sinister complot achter? De oprichter van deze game is Ruurd Oosterwoud en zijn platform DROG; een jong platform dat trainingen verzorgt ten behoeve van de weerbaarheid tegen nepnieuws dat de game samen met het Social Decision-Making Lab van Cambridge University heeft ontwikkeld. Betrouwbaarheid op en top! Alhoewel we nu in de retorische tactiek van het autoriteits-argument vallen… *KV*

DROG, WWW.SLECHTNIEUWS.NL

Coen Gelinck | www.nvlm.nl

VACATURES BESTUUR NVLM

Er komen meerdere plekken vrij in het bestuur van de NVLM. Daarom zijn we op zoek naar collega's die het leuk vinden om samen met ons op te komen voor de belangen en positie van de vakken maatschappijleer, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen in het voortgezet onderwijs en burgerschap in het mbo.
Het NVLM-bestuur komt circa zes keer per jaar samen voor een vergadering en daarbuiten ben je gemiddeld ongeveer twee uur per week bezig met verenigingswerk. Het gaat bijvoorbeeld om werkzaamheden als het lobbyen richting politiek, het organiseren van examenbesprekingen en profielwerkstukwedstrijden, het schrijven van ingezonden brieven en om een aantal taken om de vereniging te laten draaien (penningen, notulen, enzovoort). Bestuursleden krijgen een kleine jaarlijkse bestuursvergoeding en vergoeding van alle reiskosten.
We nodigen geïnteresseerde leden graag uit om eens een vergadering bij te wonen. Je kunt contact opnemen met secretaris Freek Gruijters (*secretaris@nvlm.nl*).

TOELICHTING OP EXAMEN MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN VWO 2020 VAN CVTE

Het eerste centraal examen maatschappijwetenschappen vwo op basis van het nieuwe examenprogramma wordt op 14 mei 2020 afgenomen. Het College voor Toetsen en Examens heeft een toelichting op dit examen gepubliceerd op *www.examenblad.nl*. De toelichting is gebaseerd op die voor het havo-examen van vorig jaar, maar aangepast voor het vwo. Zo zijn er voorbeelden uit het vwo-pilotexamen 2019 toegevoegd. Deze toelichting kan u helpen bij de voorbereiding van uw leerlingen op het centraal examen en bij de correctie. Overigens is er voor leerlingen die zijn gezakt of die om een andere reden studievertraging hebben opgelopen nog een laatste bezemexamen op basis van het oude programma.

CURRICULUM.NU

Op 10 oktober is het eindrapport van Curriculum.nu verschenen. Via *www.nvlm.nl/curriculum-nu* vindt u de reacties van de NVLM op de uitkomsten van Curriculum.nu. Het vervolg van dit traject is afhankelijk van het debat in de Kamercommissie voor OCW dat waarschijnlijk later dit jaar zal plaatsvinden. Curriculum.nu heeft zich nog niet over het curriculum van de bovenbouwvakken gebogen. Het Ministerie van OCW heeft de vakverenigingen - waaronder de NVLM - gevraagd voor 1 november hun visie op hun vakken in de bovenbouw naar het ministerie te sturen. De verwachting is dat na het Kamerdebat een traject zal worden gestart om voor het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs kerndoelen te gaan maken. Tegelijkertijd zou dan een traject voor de bovenbouw gaan lopen, waarbij de visies van de vakverenigingen als input worden gebruikt. Dit alles hangt natuurlijk af van de uitkomsten van de politieke besluitvorming, maar het is voor de NVLM in elk geval van belang om in deze vervolgtrajecten een actieve rol te spelen; bijvoorbeeld om een vakvernieuwing maatschappijkunde van de grond te krijgen en om te pleiten voor maatschappijleer in de onderbouw.

DOCENTENDAG

De Docentendag 2020 vindt plaats op vrijdag 14 februari 2020 in Den Haag. Hoofdspreker is Bénédicte Ficq. Net als voorgaande jaren wordt de Docentendag voorafgegaan door een avondprogramma op 13 februari. De ticketverkoop start op maandag 2 december 2019. Houd de website van de NVLM en *www.prodemos.nl/docentendag* in de gaten voor meer informatie. Het wordt een bijzondere Docentendag omdat we in 2020 het vijftigjarig bestaan van onze vereniging vieren.

LEERGANG SOCIOLOGIE

De Nederlandse Sociologische Vereniging (NSV) heeft een leergang Sociologie ontwikkeld. De leergang bestaat uit acht bijeenkomsten, waarvan er nu vier zijn gepland. Elke bijeenkomst belicht een actueel thema in het werkveld en koppelt dit aan recent academisch onderzoek en actuele theorievorming. De bijeenkomsten vinden steeds plaats op een vrijdagmiddag in het Academiegebouw van de Universiteit Utrecht. Het doel is om de deelnemers te informeren over en te laten reflecteren op actuele ontwikkelingen in sociologisch onderzoek in relatie tot hun werkveld. De thema's van de eerste vier bijeenkomsten zijn:

1. Duurzame samenwerking in tijden van decentralisatie;
2. Toekomst van werk;
3. Waarden en normen in Nederland: verleden, heden en toekomst;
4. Eenzaamheid: theorie, onderzoek en interventies.

Meer informatie: *www.sociologie.nl/faq.*

BART

FLAP UIT/DE KLAS

Tegenwoordig zijn sociale media en telefoons niet meer weg te denken. Dat dit ook bij onze studenten het geval is, mag geen nieuws heten. Elke keer als ik het lokaal binnenkom, zijn er wel studenten die alleen aandacht voor hun beeldscherm hebben. Als 29-jarige weet ik dat dit super interessant is. Ook ik ben slachtoffer van alle sociale hypes. Altijd als ik mijn lokaal binnenloop begroet ik iedere leerling en doe aan *social talk*. Afgelopen week was hierop geen uitzondering. Alleen maakte ik toen de grootste sociale-media-fout ooit.

Een groep jonge meiden in de klas liet aan elkaar hun allernieuwste Tinderfoto's zien. Voor degene die niet weten wat Tinder is: Tinder is een datingapp ontworpen door IT'ers die het lastig vonden om vrouwen aan te spreken met angst voor afwijzing als gevolg. Om toch in contact met vrouwen te komen hebben ze een app ontwikkeld waar je elkaar op basis van een foto kan goed- of afkeuren. Al *swipend* op zoek naar de volgende liefde zal ik maar zeggen.
'Meneer, wat vindt u van de foto's?', vroeg een van de meiden. Eerlijkheid boven alles is mij vroeger geleerd! Nogmaals, een grotere fout kon ik niet maken met mijn reactie: 'Jullie lijken daar helemaal niet op'. De verbazing en belediging was van de gezichten af te lezen! Waar haalde ik het lef vandaan! Als 29-jarige heb je daar helemaal geen verstand van!? De student riep mij op het matje om eens verantwoording af te komen leggen over deze walgelijke uitspraak. Ik legde uit dat ik het fascinerend vind dat er tegenwoordig zoiets bestaat als een 'goede kant': het geforceerd vanuit één hoek deze *fabulous selfies* nemen. In *real life* word je als het goed is van meerdere kanten bekeken. Om me nog een beetje uit deze benarde positie te redden zei ik: 'Jullie hebben toch alleen maar goede kanten'. Waar haalde ik het gore lef vandaan. Een foto met twintig filters en de snapchat-hondenfilter lijkt op het echte plaatje.
Ik heb me maar stilgehouden en ben de les begonnen. Hopelijk zijn ze het volgende week vergeten!

BART VAN HANENBERG | *mbo-docent*

M&P

MAATSCHAPPIJ & POLITIEK
is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat.
Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM.
De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

REDACTIE

Ivo Pertijs *hoofd-redacteur*

Bas Banning

Marian van den Berge

Wolter Blankert

Vincent de Geus

Janine Middelkoop

Koen Vossen

COLUMNISTEN

Stef van der Linden

Bart van Hanenberg

EINDREDACTIE Maarten Cras

ART DIRECTION
Jenny Kan | jenniness.com

OPMAAK
Lidewij Spitshuis | lidewij.net

OMSLAGFOTO
De buitenlandse media op de Khmeimim vliegbasis in Syrië (foto: Russisch Ministerie van Defensie)

DRUK EDG Media

UITGEVER ProDemos

REDACTIESECRETARIAAT
ProDemos, Hofweg 1H
2511 AA Den Haag
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: m&p@prodemos.nl
www.maatschappijenpolitiek.nl

ABONNEMENTSPRIJZEN M&P
Zie *www.maatschappijenpolitiek.nl*

NIEUWE ABONNEMENTEN
Nieuwe abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht.
Meld u aan via *www.maatschappijenpolitiek.nl/abonnementen*. Abonnees kunnen adreswijzigingen doorgeven door een e-mail te sturen aan *m&p@edg.nl*.

AUTEURSRECHT
Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingenmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

ADVERTENTIES
Zie *www.maatschappijenpolitiek.nl.*
Of op aanvraag bij de uitgever,
telefoon: 070 757 02 00
e-mail: *m&p@prodemos.nl*

KOPIJ EN MEDEDELINGEN
Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

(advertentie)

De overheid mag alles van me weten

● Eens

● Oneens

FOTO: ISTOCKPHOTO.COM / NICOLESY

Kies maatschappijkunde!

Het vak dat je helpt je mening te onderbouwen